

BÜYÜK DİL MODELLERİNİN KÜLTÜR-BAĞIMLI TÜRKÇE KALIP SÖZLERİ İNGİLİZCEYE AKTARMA YETERLİLİĞİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

AN INVESTIGATION INTO THE PROFICIENCY OF LARGE LANGUAGE MODELS IN TRANSLATING CULTURE-BOUND TURKISH FORMULAIC EXPRESSIONS INTO ENGLISH

Turgay SEBZECİOĞLU

Mersin Üniversitesi

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü

sebzezioglu@yahoo.com

ORCID: 0000-0002-9375-3217

Bahar KOÇ

Mersin Üniversitesi

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü

kocbahar3801@gmail.com

ORCID: 0009-0000-4934-3969

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

29.07.2025

Kabul Tarihi:

04.09.2025

Yayın Tarihi:

04.12.2025

Anahtar Kelimeler

Türkçe,
Kalıp Söz,
Yapay Zekâ,
Büyük Dil Modeli,
Çeviri.

Keywords

Turkish,
Formulaic
Expression,
Artificial Intelligent,
Large Language
Model,
Translation.

Bu çalışmada, Büyük Dil Modellerinin (BDM) kültür-bağımlı Türkçe kalıp sözleri İngilizceye aktarabilme yeterliliği incelenmiştir. *ChatGPT-4o*, *Gemini 2.5 Flash A* ve *Claude 3.7 Sonnet* gibi yaygın kullanılan yapay zekâ modelleri aracılığıyla “iyi saatte olsunlar”, “elemtere fiş kem gözlere şiş”, “el öpenlerin çok olsun” ve “ayıptır söylemesi” gibi kültür-bağımlı kalıp sözlerin çeviri kapasiteleri değerlendirilmiştir. Çeviriler; *sadakat*, *okunabilirlik*, *kabul edilebilirlik*, *anlam kaybı*, *yerelleştirme*, *eşdeğerlik* gibi yaygın çeviri ölçütlerine göre çözümlenmiş; yönlendirici girdilerle yapılan çeviriler model çıktılarının kültürel duyarlılık düzeylerini ortaya koymuştur. Bulgular, yüzeysel anlam aktarımında modellerin yeterli olduğunu, ancak örtük anlam, ironi, kalıplaşmış kültürel söylem, toplumsal norm ve tabu gibi unsurlarda göze çarpan yetersizlikleri bulunduğunu göstermiştir. *ChatGPT*, anlam, bağlam ve işlevsel eşdeğerliği korumada en başarılı model olarak öne çıkarken; *Gemini* ve *Claude* gibi modellerde biçimsel doğruluğa odaklanan ancak söylemsel doğallık ve kültürel incelik açısından sınırlı kalan çeviri tercihleri, yüzeysel aktarımlara ve yer yer bağlamdan sapmalara neden olmuştur. Bu nedenle, kültürel öğelerin bağlama duyarlı biçimde aktarımı için, işleve odaklı çok katmanlı çeviri stratejileri, kültürel verilerle ince ayar yapılmış sistemler ve insan çevirmen desteğiyle denetlenmiş yaklaşımlar gerekmektedir.

This study examines the capacity of Large Language Models (LLMs) to translate culture-bound Turkish formulaic expressions into English. Prominent models (*ChatGPT-4o*, *Gemini 2.5 Flash A*, and *Claude 3.7 Sonnet*) were evaluated for their handling of expressions such as “iyi saatte olsunlar” (may they come at the right time, a euphemism for spirits), “elemtere fiş kem gözlere şiş” (a nonsense rhyme to ward off the evil eye), “el öpenlerin çok olsun” (may many kiss your hand, conveying respect), and “ayıptır söylemesi” (pardon my saying, a politeness formula). Translations were analyzed through widely accepted criteria including *fidelity*, *readability*, *acceptability*, *loss of meaning*, *localization*, and *equivalence*. Prompt-based inputs were used to assess cultural sensitivity. Findings suggest that while surface meanings were generally preserved, all models exhibited limitations in conveying implicit meanings, irony, cultural conventions, taboos, and socially embedded expressions. *ChatGPT* outperformed the others in maintaining semantic, contextual, and functional equivalence. Conversely, *Gemini* and *Claude* emphasized formal correctness but failed to fully capture discourse naturalness and cultural nuance, leading to superficial and occasionally context-detached translations. Therefore, context-sensitively transferring cultural-linguistic elements requires multilayered strategies, culturally fine-tuned systems, and human-supervised approaches.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1753223>

Atıf/Cite as: Sebzezioglu, T & Koç, B. (2025). Büyük dil modellerinin kültür-bağımlı Türkçe kalıp sözleri İngilizceye aktarma yeterliliği üzerine bir inceleme. *Nenşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, Sosyal Bilimlerde Yapay Zekâ: Kuram, Uygulama ve Gelecek Perspektifleri Özel Sayısı*, 119-141.

Giriş

Büyük Dil Modeli - BDM (Large Language Model - LLM), son yıllarda *Doğal Dil İşleme* (Natural Language Processing) alanında yaşanan gelişmelerle birlikte yalnızca metin üretiminde değil, çeviri etkinliklerinde de önemli bir rol üstlenmeye başlamıştır. BDM'ler, çok büyük veri kümeleri üzerinde eğitilmiş, istatistiksel ve anlamsal kalıpları yüksek doğrulukla çözümleyebilen sistemler olarak, makine çevirisinden bilgi çıkarımına, özetleme görevlerinden dilsel yorumlamaya kadar pek çok alanda insan benzeri başarımlar gösterebilmektedir. Ancak bu modellerin özellikle kültür-bağımlı dilsel öğeleri, bağlamsal ipuçlarını ve sözel geleneklerle örülmüş kalıpları ereke dile ne ölçüde aktarabildikleri hâlâ tartışmalıdır. Nitekim “iyi saatte olsunlar” ya da “elemtere fiş kem gözlere şiş” gibi Türkçeye özgü kalıp sözlerin çevirisi, yalnızca sözcüksel düzeyde değil, derin kültürel ve edimbilimsel düzeylerde de yorum gerektirmektedir. Bu tür sözlüksel birimlerin anlamını koruyarak ereke dile aktarabilmek, BDM'lerin bağlamı çözümleyebilme ve kültürel dolaylılığı algılayabilme kapasiteleriyle doğrudan ilişkilidir.

Bu çalışmada, Yapay Zekâ (YZ) tabanlı çeviri sistemlerinin kültür-bağımlı kalıp sözleri ereke dile ne ölçüde doğru ve bağlama uygun biçimde aktarabildikleri incelenmektedir. Uygulama kapsamında *ChatGPT 4o*, *Gemini 2.5 Flash A* ve *Claude 3.7 Sonnet* gibi yaygın kullanılan BDM'lerin ücretsiz sürümleri tercih edilmiş; böylece araştırmanın yinelenebilirliği ve erişilebilirliği hedeflenmiştir. Gökdây'ının (2015) kalıp söz sınıflandırmasından hareketle toplumun inançlarını yansıtan (örn. “iyi saatte olsunlar”, “elemtere fiş kem gözlere şiş”) ve kültürel ayrıntıları gösteren (örn. “el öpenlerin çok olsun”, “ayıptır söylemesi”) dört kalıp söz belirlenmiş ve bu sözlerin yer aldığı metin parçaları *Türkçe Ulusal Derlem*'den (Aksan vd., 2012) seçilmiştir. Çeviri uygulamaları her modelde aynı yönlendirici girdiyle (prompt) ve aynı tarihte gerçekleştirilmiş, sonuçlar *sadakat* (fidelity), *okunabilirlik* (readability), *kabul edilebilirlik* (acceptability), *anlam kaybı* (loss of meaning), *yerelleştirme* (localization), *eşdeğerlik* (equivalence) odaklı ölçütlerle değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, çalışmanın temel amacı BDM'lerin çeviride yalnızca dilbilgisel ve anlambilimsel doğruluğunu değil, aynı zamanda kültürel duyarlılığını da test etmek ve değerlendirmektir.

Bu çalışmanın hipotezi “BDM'ler, *kültür-bağımlı kalıp sözlerin derin yapıları anlam katmanlarını bağlam içinde aktarmada sınırlılıklara* göstermektedir.” biçimindedir. Bu çalışma, söz konusu hipotezin geçerliliğini araştırmaya ve sonuçlarını yansız bir biçimde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Yanıtı bulunmaya çalışılacak araştırma soruları ise aşağıda sıralanmıştır.

- (i) BDM'ler, kültür-bağımlı kalıp sözleri ereke dile aktarırken bağlam ve söylem tonunu ne ölçüde koruyabilmektedir?
- (ii) BDM'ler “iyi saatte olsunlar”, “elemtere fiş kem gözlere şiş”, “el öpenlerin çok olsun” ve “ayıptır söylemesi” gibi Türkçeye özgü kalıpların çevirisinde hangi stratejiler tercih edilmektedir? BDM'lerin çeviri kaliteleri *sadakat*, *okunabilirlik*, *kabul edilebilirlik*, *anlam kaybı*, *yerelleştirme* ve *eşdeğerlik* çeviri ölçütleri açısından nasıl bir görünüm sergiler?
- (iii) Belirsiz fakat yönlendirici bir çeviri yönlendirici girdi (prompt) kullanıldığında, yapay zekâ sistemleri kültürel çağrışımları yüksek ifadelerle ne ölçüde duyarlılık göstermektedir?
- (iv) BDM çevirilerinde görülen eksiklikler, daha çok sözcüksel düzeyde mi, yoksa söylemsel/duygusal düzeyde mi ortaya çıkmaktadır?

Bu çalışma, Giriş bölümüyle birlikte yedi bölümden oluşmaktadır. İkinci bölüm olan *Temel Kavramlar* başlığı YZ ve BDM'ler, Türkçe alanyazında BDM temelli çeviri çalışmaları ve kalıp sözler; üçüncü bölüm olan *Araştırma Yöntemi ve Sınırlılıklar* başlığı altında kalıp sözlerin yer aldığı Türkçe metinlerin İngilizce çevirilerinin hangi BDM'ler üzerinde yapılacağı, söz konusu çeviri sürecinde ne tür bir yöntem izleneceği ve çalışmanın sınırlılıkları ele alınmıştır. Dördüncü bölüm olan *Uygulamalar ve Bulgular* başlığı altında BDM'lerin çevirileri, çeviri tercihleri ve çeviri ölçütleri açısından çeviri kaliteleri ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Beşinci bölüm olan *Karşılaştırmalı Genel Değerlendirme* başlığı altında BDM'lerin yaptığı çeviriler teknik ve yöntem açısından karşılaştırmalı olarak ele alınmış, ardından çeviri stratejileri açısından değerlendirilmiştir. *Sonuç* ve *Öneriler* bölümlerinde ise çalışma kısaca özetlenerek ileri çalışmalar için birkaç öneride bulunulmuştur.

Temel Kavramlar

Yapay Zekâ ve Büyük Dil Modelleri

Yapay zekâ (YZ), insan veya diğer sistemlerce eğitilebilen, öğrenme, akıl yürütme ve sorun çözme gibi bilişsel süreçleri taklit eden algoritmalara ve dijital teknolojilere dayalı bir çalışma alanıdır. Biyoloji, felsefe, matematik ve psikoloji gibi alanlarla kesişen YZ, yalnızca insan zekâsını değil, tüm akıllı organizmaların bilişsel kapasitelerini modellemeyi amaçlar. Gözleme ihtiyaç duymayan otonom sistemler ve yazılımlar geliştirerek, doğal zekânın ötesine geçmeyi hedefler. Dilsel zekânın yapay yansıması ise, YZ ile Doğal Dil İşleme (DDİ) alanlarını yakınlıştırmıştır (Babacan, 2021; Coppin, 2004; Gbadegeshin vd., 2021; Haenlein ve Kaplan, 2019; Kuşçu, 2015: 47; Önder ve Saygılı, 2018; Sağlam, 2021; Abbass, 2021; Korkmaz, 2023; Şenyaman, 2023).

Yapay zekânın (YZ) temelleri, Alan Turing'in 1950 tarihli "Bilgisayar Makineleri ve Zekâ" makalesiyle atılmış; "Makineler düşünebilir mi?" sorusu alanın temel sorusu olmuştur. 1956'da Dartmouth Konferansı'nda John McCarthy, Marvin Minsky ve diğer öncüler "yapay zekâ" terimini alanyazına kazandırmış, McCarthy'nin geliştirdiği Lisp dili önemli bir eşik olmuştur. 1960'larda ABD Savunma Bakanlığı'nın desteğiyle alan ivme kazanmış, SHRDLU gibi erken dönem doğal dil sistemleri dikkat çekmiştir. Avrupa'da Prolog ve robotik projelerle ilerleme kaydedilmiştir. 1980'lerdeki "YZ Kışı"nı, 1990'ların yüksek işlem gücü ve veri artışıyla gelen hareketlenme izlemiştir. 1997'de IBM'in Deep Blue'su Kasparov'u yenmiş; 2000'de Asimo, 2009'da ImageNet, 2017'de AlphaGo Zero dönüm noktaları olmuştur. Siri ve BDM'ler gibi sistemler aracılığıyla YZ, Endüstri 4.0'ın merkezi unsurlarından biri hâline gelmiş; *bulut bilişim*, *nesnelerin interneti*, *büyük veri* ve *artırılmış gerçeklik* gibi teknolojilerle Beşinci Sanayi Devriminin temelini oluşturmaktadır (Alanoğlu ve Karabatak, 2020; Demir, 2021; Haenlein ve Kaplan, 2019; Jiang ve ark., 2022; Kuşçu, 2015; Önder ve Saygılı, 2018; Yavuz, 2020; Karakoç Keskin, 2023; Banaz ve Maden, 2024).

Günümüzde YZ temelli çalışmalarda, kuramsal ve yöntemsel katkılarla yer alan DDİ, çoğu zaman birbirinden ayırt edilmesi zor iki alan olarak karşımıza çıkar. DDİ, YZ alanıyla birlikte güçlü görevleri yerine getirebilmek adına üç ana yaklaşım çerçevesinde çalışmalarını sürdürmektedir: (i) YZ alanının temellerinin atıldığı 1950'li yıllardan itibaren etkin olan *kural tabanlı* (rule-based) yaklaşımlar, (ii) 1980'lerde gelişen ve *geleneksel makine öğrenmesi* (traditional machine learning) olarak bilinen *istatistik tabanlı* (statistical-based) yaklaşımlar, (iii) 2010'lu yıllarda kullanılmaya başlanan *sinir ağ tabanlı* (neural network-based) yaklaşımlar (Seyitoğlu, 2019: 44; Patel & Arasanipalai, 2021: 11). Çeviri teknolojileri açısından DDİ'nin sunduğu katkılarının önümüzdeki yıllarda da büyük öneme sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir.

ChatGPT, 30 Kasım 2022'de ortaya çıkan ve kısa sürede 100 milyon kullanıcıya ulaşan güçlü BDM örneklerinden biridir. BDM'ler, geniş metin veri kümeleriyle derin öğrenme ve DDİ teknikleri kullanılarak eğitilir. *Dönüştürücü* (transformer) mimarisi ve dikkat mekanizmaları sayesinde bağlamı anlama, sohbeti sürdürme ve kişiselleştirme özelliklerine sahiptirler. Eğitim sürecinde ön eğitim ve ince ayar aşamalarından geçerler. Maskelenmiş ve nedensel dil modelleme yöntemleriyle geliştirilir; ayrıca insan geri bildirimiyle pekiştirmeli öğrenme kullanılarak yanıtların tutarlılığı artırılır. BDM'ler çeviri, metin üretimi ve sınıflandırma gibi birçok alanda etkilidir (Pesen, 2024: 1; Korkmaz, 2023: 350-354; Şenyaman, 2023: 1059).

Günümüzde BDM'lerin en tipik, yaygın ve ileri örnekleri aşağıda sıralanmıştır:

- (i) ChatGPT (erişim adresi: <https://chat.openai.com/>),
- (ii) Gemini (erişim adresi: <https://gemini.google.com/>)
- (iii) Deepseek (erişim adresi: <https://chat.deepseek.com/>)
- (iv) Claude (erişim adresi: <https://claude.ai/>).
- (v) Grok (erişim adresi: <https://grok.com/>)
- (vi) Qwen (erişim adresi: <https://chat.qwen.ai/>)
- (vii) Perplexity (erişim adresi: <https://www.perplexity.ai/>)

Bu çalışma kapsamında yapılacak çeviri uygulamalarında burada adı verilen yedi BDM'den yalnızca üçünden (*ChatGPT 4o*, *Gemini 2.5 Flash A*, *Claude 3.7 Sonnet* modelleri) yararlanılmıştır.

Çeviribilim ve BDM Temelli Çeviri Çalışmaları

Çeviribilim (translation studies), yalnızca dilsel aktarımı değil; tarihsel, kültürel ve ideolojik bağlamları da inceleyen disiplinler arası bir alandır. Çeviri, kültürler arası bilgi ve düşünce aktarımında kurucu rol oynamakta; her çeviri edimi, çevirmenin ideolojik ve toplumsal bağlamına göre biçimlenmektedir. Bu nedenle çeviri, metinsel yeniden üretimin ötesinde, güç ilişkileriyle iç içe geçmiş bir yeniden yazım ve yaratımdır (Maral & Yücel, 2021; Çokövün, 2023).

BDM'nin çeviri yetenekleriyle ilgili Türkçe alanyazında çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan bazılarını aşağıda kısaca değinilecektir. Bu yolla, bu çalışmanın amacı ve bulguları üzerinde karşılaştırmalı bir değerlendirme yapabilmek olanağı doğacaktır.

Pesen (2024), ChatGPT'nin şarkı çeviri yetisini Peter Low'un pentatlon yaklaşımından geliştirilen tetratlon modeliyle incelemiştir. *Je Veux* şarkısı üzerinden yapılan çözümlemede anlam korunmuş olsa da hece, kafiye ve yerleştirme açısından çeşitli sorunlar tespit edilmiştir. Sonuç olarak, ChatGPT şarkı çevirisinde insan çevirmenlerin yerini tam olarak alamamaktadır.

Aslan (2024), Albert Camus'nün *Yabancı* adlı eseri üzerinden Google Translate, DeepL ve ChatGPT'nin edebî çeviri performansını incelemiştir. Çeviriler, dilsel doğruluk, bağlam, kültürel uygunluk ve üslup açısından insan çevirileriyle karşılaştırılmıştır. YZ araçlarının bağlam ve duygusal ton aktarımında yetersiz kaldığı, ancak insan müdahalesiyle desteklendiğinde faydalı olabileceği belirtilmiştir.

Durnagöl ve Altan (2024), Türkçenin eklemeli yapısına dayalı sözdizimsel modellemeyi haber başlıkları üzerinde test etmiş; bu modelin makine çevirisi, metin özetleme ve sahte haber tespitinde kullanılabilirliğini göstermiştir.

Yıkar (2023), Farsça dil eğitiminde YZ destekli çeviri ve metin üretimini incelemiştir. Çalışmada, ChatGPT gibi araçların edebî, basın ve askerî metinlerdeki performansı değerlendirilmiş; özellikle Farsçanın dilbilgisi, alfabe yapısı ve segmentasyon sorunlarının çeviride güçlük yarattığı vurgulanmıştır. YZ araçları günlük dilde başarılı olsa da kültürel bağlamı aktarmada eksikler göstermiştir. Teknik terimlerde sınırlılıklar gözlenmiş; insan çevirmenlerin önemi korunmuştur. YZ, çeviri ve dil eğitiminde destekleyici araç olarak önerilmektedir.

Moneus ve Sahari (2024), yapay zekâ (YZ) çeviri araçlarının hukuk metnlerindeki performansını insan çevirisiyle karşılaştırmıştır. Altı hukuki metin, on çevirmen ve üç YZ sistemiyle çevrilmiş; çeviriler içerik, dil, üslup ve kesinlik açısından değerlendirilmiştir. İnsan çevirileri genel olarak üstün bulunmuş; özellikle bağlamı anlama ve hukuki terimlere hâkimiyet açısından öne çıkmıştır. Buna karşılık YZ çevirileri hız, tutarlılık ve ölçeklenebilirlik bakımından avantaj sağlamıştır. YZ'nin hukuki ince ayrımları tam kavrayamadığı vurgulanırken, gelişen algoritmalarla potansiyelinin arttığı belirtilmiştir. Çalışma, insan uzmanlığıyla YZ'nin birleştirildiği melez bir yaklaşım önermektedir.

Orta (2024), çalışmasında, YZ'nin, somut olmayan kültürel mirasın korunmasında özellikle dil işleme ve çeviri yoluyla önemli katkılar sunacağına altını çizmiştir. Ona göre YZ, eski dillerde yazılmış metinleri çözümleyip modern dillere aktararak kültürler arası iletişimi kolaylaştırır. Böylece kültürel miras, daha geniş kitlelerle paylaşılabilir ve sürdürülebilirlik desteklenebilir.

Sonuç olarak, yapılan çalışmalara göre, YZ çeviri araçları hız ve tutarlılık sağlasa da bağlam, kültür ve üslup gibi incelikli unsurlarda yetersiz kalmakta; bu nedenle insan çevirmen desteği hâlâ vazgeçilmez görünmektedir.

Kalıp Sözler

İnsan dilinin *özyineleme* (recursion) veya *ayrık sonsuzluk* (discrete infinity) olarak adlandırılan özelliğine bağlı olarak sonlu sayıda kural ve sözcüklerle sonsuz sayıda tümce üretebilme yeteneği bulunmaktadır (Chomsky 2019: 28). Ne var ki, dil üretiminde sözcüklerin tüm bileşenleri her defasında yeniden oluşturulmaz. Bu gözlemi doğrulayan en açık örnekler atasözleri, deyimler, sözlüksel setler, bileşikler ve ikilemeler gibi kalıplaşmış dil birimleridir. Kalıplaşmış dil birimlerinin en iyi örneklerinden biri gündelik dil ve karşılıklı iletişimde sıkça kullanılan kalıp sözlerdir.

Geleneksel alanyazında deyim başlığı altında veya deyim olarak etiketlenen kalıp sözlerin deyimlerden ve diğer kalıplaşmış birimlerden ayrılan yönleri bulunmaktadır. Kalıp sözleri, diğer kalıplaşmış birimlerden ayırmak için *geleneksel sözçeler* (conventional phrases), *sosyal kalıplar* (social formulas), *alışagelmiş kalıplar* (routine formulas),

edimbilimsel kalıplar (pragmatic routines), *ilişkisel sözceler* (phatic expressions), *değişmeyen sözceler* (fixed expressions) gibi farklı terimler kullanılmıştır (Wierzbicka, 2009: 246; Hyltenstam, 2016: 112; Buerki, 2020: 84-85; Halenko, 2020: 42; Barnden ve Gargett, 2020: 132-133; Sidtis, 2021: 191) Bütün bu terimler kalıp sözlerin edimbilimsel, toplumsal ve iletişimsel yönlerine dikkat çekse de elbette tek başlarına ayırıcı bir nitelik taşımaz. Ancak, kalıp sözlerin deyimler gibi yüksek oranda eğretilmeli olmak zorunda olmadığını, atasözleri gibi öğüt vermek amacı taşımadığını, nispeten bağlamdan bağımsız olarak iletişimi başlatma, sürdürme ve sonlandırma; toplumsal olarak ise çeşitli *söz edimleri* (speech acts) yerine getirme işlevini yerine getirdiğini ortaya koyar.

Gökdayı (2015), kalıp sözleri, önceden belirlenmiş bir yapıda belleğe kaydedilen, söylenirken yeniden oluşturulmayıp doğrudan hatırlanarak kullanılan; gerektiğinde küçük ekleme veya çıkarmalarla uyarlanan, tek bir sözcükten, ardışık ya da aralıklı öbeklerden veya tümcelerden oluşabilen dilsel birimler olarak tanımlamıştır. Ona göre, toplum tarafından belirli durumlarda kullanımı kabul görmüş, nispeten yaygın olan bu ifadeler, iletişimin başlatılmasına, sürdürülmesine veya sonlandırılmasına yardımcı olur ve kullanım alanları oldukça sınırlıdır (s. 92).

Gökdayı (2015) Türkçede kullanılan kalıp sözleri yapılarına, anlamlarına, işlevlerine ve bağlamlarına göre olmak üzere dört başlıkta sınıflandırmıştır (s. 104-111):

(i) *Yapısına Göre Kalıp Sözler*: Tek sözcük olanlar (*bravo, alo, helal*), çok sözcüklü birimler (*günaydın, tövbe tövbe vb.*), öbek halinde olanlar (*Allah rızası için, uzun sözün kıyası vb.*), tümce yapısında olanlar (*Bugün git yarın gel, Her işte bir hayır vardır vb.*) ve bitişken sözce olanlar (*hoş geldiniz-hoş bulduk, çok yaşa-sen de gör vb.*).

(ii) *Anlamlarına Göre Kalıp Sözler*: Gerçek anlamlı kalıp sözler (*durakta incek var, teşekkürler vb.*) ve değişmece anlamlı kalıp sözler (*saatiniz var mı, buyurun vb.*).

(iii) *İşlevlerine Göre Kalıp Sözler*: İyi veya kötü dilek bildirenler (*Allah razı olsun, mutlu yıllar, lanet olsun vb.*), her duruma uygun sözler sağlayanlar (*günaydın, iyi akşamlar vb.*), stresli durumlarda iletişim kurmaya yardım edenler (*takdir-i ilahi, dostlar sağ olsun vb.*), mesajı daha açık ve kısa sürede iletmeye yardım edenler (*sözüm meclisten dışarı, bâsâ buhurdan vb.*), nezaket kurallarına uymayı sağlayanlar (*teşekkür ederim, izninizle vb.*), dinsel kimliği ortaya koyanlar (*Allah rahmet eylesin, toprağı bol olsun vb.*), iletişim sürecini düzenleyenler (*merhaba, nasılsınız, nerede kalmıştık vb.*), konuşmada anlatımı güçlendirenler (*sözün gelişi, tabirimi mazur görün vb.*), duygusal tepkileri dile getirenler (*güler misin ağlar mısın, ne günlere kaldık vb.*), bazı durumlarda doğru şeyi söylemeyi sağlayanlar (*çok yaşa, sen de gör, eş olarak kabul ediyor musunuz vb.*), toplumun inançlarını yansıtanlar (*nazar değmesin, tahtaya vur, dilini ısırt vb.*), kültürel ayrıntıları gösterenler (*ellerinizden öperim, estağfurullah, sizden iyi olmasın vb.*), söz eylemleri gerçekleştirenler (*teşekkür ederim, özür dilerim vb.*); yanıt, öğüt ve ödüllendirme bildirenler (*baş üstüne, su gibi azıx ol vb.*).

(iv) *Bağlama Göre Kalıp Sözler*: Dil dışı bağlam duyarlı kalıp sözler (*iyi yolculuklar, geçmiş olsun, iyi bayramlar*), dil içi bağlam duyarlı kalıp sözler (*Allah esirgesin, hayrolsun*).

Araştırma Yöntemi ve Sınırlılıklar

Bu çalışma *karşılaştırmalı çeviri analizi* (comparative translation analysis) yöntemine dayanmaktadır. BDM'lerin aynı yönlendirici girdilerle ürettikleri çeviriler, amaçlı örneklemle seçilen kültür-bağımlı kalıp sözler üzerinden incelenmiş, çeviri çıktıları önceden belirlenen ölçütlere göre değerlendirilmiştir. Yöntem, hem nicel (strateji sıklıkları, tercih edilen yöntemler) hem de nitel (bağlamsal ve kültürel duyarlılık analizi) unsurları içeren karma bir yaklaşım sergilemektedir.

Bu çalışmada çeviri amacıyla BDM'lerin *ChatGPT 4o*, *Gemini 2.5 Flash A*, *Claude 3.7 Sonnet* adlı ücretsiz sürümleri kullanılmıştır. Ücretsiz sürümlerin tercih edilmesi yoluyla bu araştırma kapsamında oluşturulan yönlendirici girdilerin herkes tarafından yeniden uygulanabilmesi amaçlanmıştır. Böylece yinelenebilirlik ölçütü açısından veri erişimi sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak, ücretsiz sürümlerin çeviri kapasitesi açısından elbette kimi sınırlılıklar içereceğini hatırlatmakta fayda var.

BDM'lerin yaptığı İngilizce çeviriler karşılaştırmalı olarak ele alınmış, çeviri kapasiteleri değerlendirilmiştir. BDM'lerin çeviri kapasiteleri incelendiğinden kalıp sözler seçilirken yüksek düzeyde kültür-bağımlı olmalarına dikkat edilmiştir. Bunun için Gökdayı'nın (2015) kalıp sözler sınıflandırmasından yararlanılmış, işlevlerine göre kalıp sözlerden toplumun inançlarını yansıtanlar ve kültürel ayrıntıları gösterenlerden ikişer tane olmak üzere toplamda dört kalıp söz incelemeye dâhil edilmiştir. Toplumun inançlarını yansıtanlardan “iyi saatte olsunlar” ve “elemtere fiş kem gözlere şiş”, kültürel ayrıntıları gösterenlerden ise “el openlerin çok olsun” ve “ayıptır

söylemesi” kalıp sözleri seçilmiştir. Kalıp sözlerin tanımlanmasında Gökdayı (2015) ve Güncel Türkçe Sözlük’ten yararlanılmıştır.

Kalıp sözler YZ’nin tutarlı çeviri yapabilmesi için olabildiğince bağlamı yansıtacak, kalıp sözlerin kültürel özelliklerini yansıtabilecek metin parçaları uygulamaya alınmıştır. Tek tümcelik çeviriler yaptırılmamıştır. Makalenin sınırları düşünüldüğünde ise ortalama 3 ile 8 tümcelik metin parçalarına yer verilmiştir. Metin parçaları Türkçe Ulusal Derlem’den (Aksan vd., 2012) alınmıştır.

Çeviri kalitesinin değerlendirilmesinde *sadakat*, *okunabilirlik*, *kabul edilebilirlik*, *anlam kaybı*, *yerleştirme* ve *eşdeğerlik* ölçütleri temel alınmıştır. *Sadakat*, kaynak metnin anlam, üslup ve niyetinin erek metinde korunma derecesidir. Çevirinin kaynak metne bağlılığını ölçer. Bu bağlılık yalnızca içerik düzeyinde değil, aynı zamanda metnin duygusal tonu, hitap biçimi ve anlatı stratejileri düzeyinde de değerlendirilir. *Okunabilirlik*, erek metnin dilbilgisi, akıcılık ve anlaşılabilirlik açısından erek kitle tarafından kolayca okunup anlaşılabilme düzeyidir. Anlatımın doğal olması ve erek dildeki *biçimsel* (stylistic) beklentilere uyum göstermesi bu ölçütün temelidir. *Kabul edilebilirlik*, erek metnin erek kültürün dilsel normlarına ve beklentilerine uygunluk derecesidir. Dilbilgisel doğruluk kadar, ifadenin o kültürde “yerli” gibi hissedilmesi de önemlidir. *Anlam kaybı*, kaynak metindeki anlamsal ince ayrımların, kültürel referansların veya çağrışımların çeviri sürecinde yitirilme miktarıdır. Bu kayıp hem doğrudan anlam düzeyinde hem de eğretilmeli, duygusal ve söylemsel düzeylerde incelenmektedir. *Yerleştirme*, metnin yalnızca dilsel değil, kültürel olarak da erek kitlenin bağlamına uyumlanabilme derecesidir. Bu, çevirmenin kültürlerarası uzlaştırıcı rolünü üstlenerek erek okuyucunun metni kendi kültürel evreninde doğal ve işlevsel biçimde algılamasını sağlamayı amaçlar. *Eşdeğerlik*, kaynak ve erek metin arasında işlevsel, anlamsal ve etkisel denliğin sağlanma düzeyidir. Biçimsel benzerlikten ziyade etki benzerliğini vurgular; yani çeviri, erek okuyucuda kaynak okuyucuyla aynı düzeyde bilişsel, duygusal ya da estetik bir karşılık uyandırmalıdır (Nida ve Taber, 1969; Toury, 1995; Venuti, 1995; McDonald, 2022). Bu ölçütlerin seçilmesinin nedeni kaynak dil olan Türkçe kültür-bağımlı kalıp sözlerinde bulunan kültürel unsur ve anlamların erek dile ne kadar doğru ve bağlama uygun olarak aktarılabilmesini tespit edebilmektir.

BDM’ler arasında uygulamaya dönük sağlıklı karşılaştırma yapabilmek için iki unsura dikkat edilmiştir:

(i) Çeviri uygulamaları bütün BDM’lerde aynı tarihte yapılmıştır: 12 Temmuz 2025. Bunun nedeni BDM’lerin sürekli güncellenmeleri, yeteneklerinin her geçen gün artmasıdır. Böylece modeller üzerinde yapılan güncellemelerin çevirinin kalitesini ne kadar artırdığına ilişkin ileri çalışmalara karşılaştırılabilecek bir başlangıç noktası verilmiş olacaktır.

(ii) Bir diğer eşdeğerlik ise BDM’lere uygulanacak *yönlendirici girdi* konusundadır. Yönlendirici girdiler çevirilerin doğru ve tutarlı olabilmesi ve kültürel bağlamları aktarabilmesi için titizlikle hazırlanmıştır. Bütün BDM’lerin çevirmesi istenen metin için ileti kutucuklarına tamamen aynı yönlendirici girdi yazılmıştır.

Uygulamalar ve Bulgular

Bu bölümde, Türkçede kültür-bağımlı özellikler taşıyan her bir kalıp sözün tanımı verilmiş, ardından kullanıldıkları metin parçaları BDM araçlarıyla İngilizceye çevrilmiş ve anlamın İngilizcede ne kadar korunduğu denetlenmiştir. BDM’lerden istenen çevirilerde “*Aşağıdaki metni İngilizceye çevir. Metindeki sözcüklerin sadece yüzey düzeyindeki anlamları değil, anlatının tonunu, içerdiği imalar ve duygusal yankıları da dikkate alarak çevirmeye çalış. Özellikle belirli ifadelerin taşıdığı kültürel çağrışımları göz ardı etmeden, metnin ruhunu erek dilde yeniden üretmeye odaklan. Çeviri açıklamalarını Türkçe yap.*” biçimindeki yönlendirici bilgi ortak olarak kullanılmıştır. Bu tür bir yönlendirici bilgi, “iyi saatte olsunlar” gibi ifadelerin sıradan sözcüksel çevirisinin yetersiz olduğunu ima etmekte ama açık ve doğrudan kalıp sözün kendisine yönlendirmemektedir. Öte yandan, ilgili kavrama yönelik olarak “dipnot ekle” veya “eşdeğer bul” demediği için YZ’ye bir esneklik tanımaktadır.

Çevirilerden sonra BDM’ler çevirdikleri metinlerle ilgili madde madde açıklamalar yapıp hangi sözcük, öbek ya da tümceyi neden ve nasıl çevirdiklerine ilişkin notlar düşmüştür. Bu çeviri notlarından yalnızca çalışmada ele alınan kültür-bağımlı kalıp sözlerin çevirileriyle ilgili olanlar İngilizce çevirilerin hemen altında verilmiştir. BDM’lerin yaptığı çeviri notları üzerinde dilsel herhangi bir düzeltme yapılmamış, olduğu gibi verilmiştir. Çevirilerin ardından çeviri strateji ölçütleri açısından kalite değerlendirmesi yapılmıştır.

(i) *İyi saatte olsunlar*: GTS’de “cinler, periler” biçiminde sözcüksel düzeyde bir anlam verilmiş; bağlama, toplumsal inançlara ilişkin herhangi bir açıklamada bulunulmamıştır. Gökdâyı (2015), söz konusu kalıp sözü “Cinler ve perilerden söz ederken onların iyi, hoş zamanlarında olmaları ve söyleyen kişiye herhangi bir zarar vermemelerini dilemek için söylenebilecek bir söz.” biçiminde tanımlamış, GTS’den farklı olarak kullanım nedeni ve alanı hakkında bilgi vermiştir. Kalıp söz işlevlerini *doğüstü varlık referansı, uğursuzluk/korku/tedirginlik anlatısı, tabu sözcükten kaçınma* gibi kullanım alanlarında yerine getirir.

Aşağıdaki tabloda, “iyi saatte olsunlar” kalıp sözünün yer aldığı Türkçe metin parçasının üç farklı YZ modeli tarafından İngilizceye yapılan çevirileri ve düşülen çeviri notları yer almaktadır.

Tablo 1. “İyi Saatte olsunlar” Kalıp Sözünün YZ Çevirileri

Türkçe Metin Parçası (Türkçe Kaynak Metin)
“Köyü iyi saatte olsunlar bastı” dedi, “Neee?” “iyi saatte olsunlar, hiç duymadın mı, üç harfliler” diye öfkeyle bağırды. Karanlık bir virajı daha dönünce nefes nefese durduk. Alev topu sanki peşimizden gelmekten vazgeçmişti. BDM Çevirileri (İngilizce Erek Metin) ChatGPT 4o Çevirisi <i>“They came to the village... the ones you’re not supposed to name,” he said. “What?” “The ones you’re not supposed to name—haven’t you heard of them? The three-lettered ones,” he shouted, furious. We turned another bend into the darkness and came to a breathless halt.</i> <i>It seemed the ball of fire had finally given up the chase.</i> ChatGPT Çeviri Notları 1. “İyi saatte olsunlar” ifadesi Türk folklorundaki “cin” ya da “üç harfli” olarak bilinen varlıkları doğrudan adlandırmadan belirtmek için kullanılır. İngilizcede benzer bir taboo naming pratiği olan “the ones you’re not supposed to name” ifadesiyle bu imgesel ve kültürel alan korunmuştur. 2. “Üç harfliler” doğrudan “the three-lettered ones” olarak çevrilmiştir. Bu, İngilizce okuyucunun dikkatini çekebilecek ölçüde gizemli kalmakta ve anlatının folklorik atmosferine hizmet etmektedir. 3. Anlatının temposu, ürkütücü havası ve diyalogdaki duygusal gerilim İngilizce karşılıklarla dikkatlice yeniden üretilmiştir. Gemini 2.5 Flash A Çevirisi <i>“The village was overrun by ‘those of the good hour,’” he said. “What?!” “‘Those of the good hour,’ haven’t you heard? The ‘three-lettered ones!’” he yelled furiously. We stopped, out of breath, after turning another dark bend. The ball of fire seemed to have given up chasing us.</i> Gemini Çeviri Notları Bu çeviride, metnin sadece kelime anlamlarını değil, aynı zamanda taşıdığı kültürel imaları, tonu ve duygusal derinliği İngilizceye aktarmaya çalıştım. 1. “Köyü iyi saatte olsunlar bastı”: • “The village was overrun by ‘those of the good hour,’”: Burada “bastı” fiili için “overrun” kelimesini seçtim. Bu kelime, bir yerin beklenmedik ve şiddetli bir şekilde ele geçirilmesi, istila edilmesi anlamını taşır ve metindeki korku ve ani baskın hissiyatını daha iyi yansıtır. • “İyi saatte olsunlar” ifadesi Türk kültüründe cinleri, perileri veya kötü ruhları direkt adını anmadan ifade etmek için kullanılan bir euphemizmdir (örtmece). Bunu doğrudan çevirmek yerine tırnak içinde “those of the good hour” olarak bırakarak, İngilizce okuyucu için bu ifadenin özel ve kültürel bir anlam taşıdığını vurguladım. Bu, hem gizemli hem de hafifçe tekinsiz bir hava yaratır. 2. “iyi saatte olsunlar, hiç duymadın mı, üç harfliler” diye öfkeyle bağırды. • ““Those of the good hour,’ haven’t you heard? The ‘three-lettered ones!’” he yelled furiously. • “Üç harfliler” de Türk kültüründe cinleri ifade etmek için kullanılan, onların adını anmaktan kaçınan bir başka euphemizmdir. Bunu da tırnak içinde “The ‘three-lettered ones’” olarak bırakarak kültürel referansı korudum. Bu ifadeler, metnin mistik ve korkutucu atmosferini güçlendirir. 3. Bu çeviri, metnin yüzey anlamının ötesine geçerek, Türk kültüründeki inançları ve bu inançların yarattığı korku atmosferini hedef dille yeniden yaratmayı amaçlamaktadır. Claude 3.7 Sonnet Çevirisi <i>“They hit the village—God willing at a good hour,” he said. “What?!” “At a good hour, God willing—haven’t you ever heard that expression, you three-letter bastards!” he shouted furiously. After rounding one more dark curve, we stopped, gasping for breath. The ball of fire seemed to have given up chasing us.</i>

Claude Çeviri Notları

Türkçe metne baktığımda, aciliyet, korku ve kültürel bağlamı koruması gereken duyguları hissediyorum. Bu metni duygusal alt tonları ve kültürel çağrışımları dikkate alarak çeviriyorum.

1. “iyi saatte olsunlar” - Bu, kötü veya trajik bir şeyden bahsederken kullanılan Türkçe örtmeceli bir ifadedir, kabaca “hayırlı/ugurlu bir saatte olsun” anlamına gelir (korkunç durumlarda ilahi koruma dilemek veya en iyi sonucu ummanın bir yoludur). Dini/kadercı alt tonu korumak için “God willing at a good hour” olarak çevirdim.
2. “üç harfliler” - Kelimesi kelimesine “üç harfli olanlar”, bu Türkçe argoda “piçler” anlamına gelir (üç harfli Türkçe küfür sözcüğünden). Konuşmacı bu aşağılayıcı terimi dinleyenin kültürel ifadeyi bilmemesine duyduğu öfkeyle kullanıyor. Hem referansı hem de hakaret tonunu korumak için “three-letter bastards” olarak çevirdim.
3. Bu pasaj, birinin trajik bir olayı (köye saldırı) tehlikeden kaçarken açıkladığı yoğun stres anını yakalıyor; kültürel dil bariyerleri de gerilimi artırıyor.

Tablo 1’de yer alan BDM çevirileri genel olarak değerlendirildiğinde üç modelin, “iyi saatte olsunlar” kalıbını farklı stratejilerle İngilizceye aktardığı görülmektedir. *ChatGPT-4o*, “the ones you’re not supposed to name” (adını anmaman gerekenler) ifadesini kullanarak Türk kültüründeki “cin” tabusunu ve dolaylı anlatım geleneğini korumuş, “üç harfliler”i de “the three-lettered ones” şeklinde çevirerek gizemli atmosferi sürdürmüştür. *Gemini 2.5 Flash A*, “those of the good hour” (iyi saatin insanları) gibi harfi bir çeviriyi tırnak içinde bırakarak kültürel örtmeceyi vurgulamış ve “overrun” kelimesiyle köyün istila edilmiş hissini pekiştirmiştir. *Claude 3.7 Sonnet* ise dini/kadercı tonu öne çıkaran “God willing at a good hour” (Tanrı’nın izniyle iyi bir saatte) çevirisini tercih ederken, “three-letter bastards” (üç harfli piçler) ifadesiyle argodaki hakaret boyutunu eklemiştir. Tüm modeller, kalıbın tabu, folklorik ve ürkütücü çağrışımlarını korumaya çalışmış, ancak farklı vurgular (isim vermeme tabusu, mistik dil, kadercı ton veya küfürlü öfke) kullanmıştır.

BDM’lerin “İyi saatte olsunlar” kalıp sözünün çıktıları, çeviri kalitesinin değerlendirilmesinde kullanılan sadakat, okunabilirlik, kabul edilebilirlik, anlam kaybı, yerelleştirme, eşdeğerlik ölçütleri açısından ele alındığında üç BDM’nin performanslarının değerlendirilmesi Tablo 2’deki gibidir.

Tablo 2. “İyi Saatte Olsunlar” Kalıp Sözü Çevirilerinin Kalite Değerlendirmesi

BDM Modelleri	
ChatGPT-4o	
Sadakat:	• “The ones you’re not supposed to name” ifadesi, Türkçedeki tabu ve dolaylı anlatımı iyi düzeyde aktarmaktadır. • “Three-lettered ones” çevirisi, “üç harfliler”in gizemini koruyabilmiştir.
Okunabilirlik:	Kültürel ve bağlamsal aktarım, erek metin okuyucularına kolaylık sağlayacaktır.
Kabul edilebilirlik:	Kültürel gönderimler uyumlandırılmış, yabancı okuyucunun metne yabancılaşma duymasının önüne geçilmeye çalışılmıştır.
Anlam kaybı:	• Çok az düzeyde. • “Bastı” eyleminin şiddeti (“came to the village”) biraz yumuşatılmış, ancak genel anlam korunmuştur.
Yerelleştirme:	Tabu kavramı evrenselleştirilse de tam olarak Türk kültüründeki “cin” çağrışımının yakalanamadığı görülmektedir.
Eşdeğerlik:	Kaynak ve erek metin arasında işlevsel, anlamsal ve etkiyel eşdeğerliğe önem verilmiştir.
Gemini 2.5 Flash A	
Sadakat:	“Those of the good hour” biçimindeki birebir çeviri, kültürel örtmeceyi vurgulasa da İngilizcede doğrudan kavramsal bir gönderimi bulunmamaktadır.
Okunabilirlik:	Tırnak içindeki ifadeler (“those of the good hour”) erek metin okuyucularına yapay görünebilir.
Kabul edilebilirlik:	Kültürel özgünlük korunmuş, ancak erek dilde tam karşılığı olmayan ifadeler seçilmiş.
Anlam kaybı:	• Orta düzeyde. • “İyi saatte olsunlar”ın Türkçedeki korku/ürkme tonu kısmen kaybolmuş.
Yerelleştirme:	Sözcüklerin birebir çevirisi yüksek düzeyde tutulmuş. İngilizcedeki benzer tabu kavramlarıyla (ör. the fair folk “peri halkı”) desteklenebilirdi.
Eşdeğerlik:	Anlam incelemelerini önceleyen işlevsel bir eşdeğerlikten çok biçimsel eşdeğerlik ağır basmaktadır.
Claude 3.7 Sonnet	

Sadakat:	• “God willing at a good hour” dini bir vurgu eklemekte, ancak kaynak metinde böyle bir ton bulunmamaktadır. • “Three-letter bastards” öbeği “üç harfli piçler” anlamıyla “üç harfliler”in “cin” anlamına doğrudan gönderimde bulunmamaktadır.
Okunabilirlik:	“Bastards” çevirisi, erek metin okuyucularına, kaynak metinde olmayan aşırı bir duygu durumu aktarımına yol açacaktır.
Kabul edilebilirlik:	“Üç harfliler”in argodaki küfürle ilişkilendirilmesi yanıltıcı bir aktarım olarak durmaktadır.
Anlam kaybı:	• Belirgin düzeyde. • Cin tabusu küfre dönüşmüş, kadercî ton metne sonradan eklenmiş.
Yerelleştirme:	Kültürel bağlam zorlama bir dinî/kaba söyleme indirgemiş.
Eşdeğerlik:	Serbest çeviriye kaymış, anlam çarpıtılmış.
Genel Sonuç:	• <i>En Başarılı Çeviri:</i> ChatGPT-4o - Tabu kavramını evrenselleştirirken anlam, ton ve korku atmosferini en iyi aktaran model. • <i>Orta Düzey:</i> Gemini 2.5 Flash A - Kültürel sadakat için çabalamış, ancak doğallıktan ödün vermiş. • <i>En Sorunlu:</i> Claude 3.7 Sonnet - Din ve küfür vurgusuyla özgün anlamı saptırmış.

(ii) *Elemtere fiş kem gözlere şiş*: Gökdayı (2015), “Kişinin kendisine veya başkasına nazar değmesini önlemek için ve nazarı gidermek amacıyla kurşun dökme sırasında söylediği bir söz.” biçiminde tanımlamıştır. GTS’de söz konusu kalıp söz madde başı olarak bulunmamaktadır. Kalıp sözde geçen “kem göz” öbeği ise “Baktığı kimseye zarar verdiğine veya nazar değdirdiğine inanılan göz; kötü göz.” olarak tanımlanmıştır. Kalıp söz *nazar inanç bağlamı, koruyucu halk gelenekleri, uğursuzluk savma uygulamaları, metafizik savunma söylemleri* gibi bağlamlarda kullanılmaktadır.

Tablo 3’te BDM’lerin kaynak metinde geçen “Elem tere fiş kem gözlere şiş” kalıp sözüne yönelik çevirileri ve bu çevirilere ilişkin çeviri notlarına yer verilmiştir.

Tablo 3. “Elemtere Fiş Kem Gözlere Şiş” Kalıp Sözü’nün YZ Çevirileri

Türkçe Metin Parçası (Türkçe Kaynak Metin)
Onların nazarını boz denilmektedir. Şu tekerleme de söylenilmektedir: “Elem tere fiş kem gözlere şiş. Üzerlik çatlasın. Nazar eden patlasın”. Bu konuda şunu ifade etmek isterim ki, nazardan korunmak veya kurtulmak için çeşitli nazar boncukları, diş, kemik, tırnak ve üzerlik otu gibi nesneleri takmak dinimiz açısından doğru değildir.
BDM Çevirileri (İngilizce Erek Metin)
ChatGPT 4o Çevirisi
<i>People often say: “Break their evil eye.” There’s even a nursery rhyme that goes: “Elem tere fish, may the sharp eye be pierced. Let the rue seed crack, And the one who casts the evil eye—burst.” What I wish to express here is that, from a religious standpoint, using objects such as evil eye beads, teeth, bones, nails, or rue herb as protection or cure against the evil eye is not considered appropriate.</i>
<i>ChatGPT Çeviri Notları</i>
1. “Elem tere fiş kem gözlere şiş” Bu tekerleme özgün haliyle korundu çünkü bu tür çocuk tekerlemeleri genellikle çevrilemez, ses oyunları ve anlamsız gibi görünen ancak büyüselsel bir etkisi olduğu düşünülen sözlerden oluşur. Ancak her satırın altında anlamı yorumlanarak yeniden yapılandırıldı:
2. “kem gözlere şiş” → “may the sharp eye be pierced”: burada “kem göz” İngilizcedeki evil eye ile özdeş, “şiş” ise hem büyüselsel hem fiziksel anlamıyla pierce şeklinde çevrildi.
Gemini 2.5 Flash A Çevirisi
<i>“Break their evil eye,” it is said. This rhyme is also recited: “Elem tere fish, a skewer for evil eyes. May the rue burst. May the one who casts the evil eye explode.”</i>
<i>In this regard, I would like to state that from the perspective of our religion, it is not permissible to wear various evil eye beads, or objects like teeth, bones, nails, and rue to protect oneself from or get rid of the evil eye.</i>
<i>Gemini Çeviri Notları</i>
Bu çeviride, metnin kültürel ve dinsel hassasiyetlerini koruyarak, tonunu ve anlamını İngilizceye aktarmaya odaklandım.
1. “Şu tekerleme de söylenilmektedir: ‘Elem tere fiş kem gözlere şiş. Üzerlik çatlasın. Nazar eden patlasın.’”:
• This rhyme is also recited: “Elem tere fish, a skewer for evil eyes. May the rue burst. May the one who casts the evil eye explode.”

• “Elem tere fiş”: Bu kısım, Türkçede anlamsız gibi görünen ancak tekerlemelerin ses uyumunu sağlayan geleneksel bir ifadedir. Doğrudan bir anlamı olmadığı için fonetik olarak yakın ve benzer bir tını veren “Elem tere fish” şeklinde bıraktım. Buradaki “fish” kelimesinin seçimi, kafiye ve ritim uyumu için yapılmış bir adaptasyondur, anlamdan ziyade tınıyı önceliklendirir.

• “Kem gözlere şiş”: “Kem göz” için İngilizcede doğrudan kültürel karşılığı olan “evil eyes” ifadesini kullandım. “Şiş” kelimesi burada bir iğne veya batırıcı bir nesne anlamında kullanıldığı için “a skewer” kelimesini seçtim. Bu, kötü bakışlara karşı bir tür savunma veya misilleme anlamı taşır.

2. Genel olarak, çeviride hem popüler inanışları ve tekerlemeleri yansıtan samimi/yerel bir tonu hem de dini bir açıklamayı içeren daha resmi bir tonu yakalamaya çalıştım. Euphemizmler ve kültürel terimler, İngilizceye doğrudan çevrilmek yerine, bağlamlarını koruyacak şekilde aktarıldı.

Claude 3.7 Sonnet Çevirisi

“It is said to break their evil eye. This incantation is also recited: ‘Elem tere fiş kem gözlere şiş. May the rue burst. May the one who casts the evil eye explode.’” In this regard, I would like to state that wearing various objects such as evil eye beads, teeth, bones, nails, and rue herb to protect oneself from or to ward off the evil eye is not correct according to our religion.

Claude Çeviri Notları

1. “Elem tere fiş kem gözlere şiş” - Bu eski Türkçe/Arapça karışımı büyülü bir formüldür. Anlamı belirsiz olduğu için orijinal halini korudum ve italik yaptım, böylece okuyucu bunun özel bir büyü formülü olduğunu anlayabilir.

2. Genel ton: Metin, halk inanışlarını objektif bir şekilde aktardıktan sonra dini bir uyarı ile bitiyor. Bu geçiş, geleneksel pratikler ile dini öğretiler arasındaki dengeyi yansıtır.

Tablo 3’te yer alan BDM çevirileri genel olarak değerlendirildiğinde üç modelin, “Elemtere fiş kem gözlere şiş” tekerlemesini İngilizceye aktarırken farklı yaklaşımlar benimsediği gözlenmiştir. *ChatGPT-4o*, kalıp sözün özgün hâlini (“Elem tere fish”) koruyarak anlamını yorumlayan bir çeviri eklemiştir: “may the sharp eye be pierced” (kem gözlere şiş). “Kem göz”ü “evil eye”, “şiş”i ise “pierced” ile karşılayarak büyüsel çağrışımları vurgulamıştır. *Gemini 2.5 Flash A*, kalıp sözün sesbilimsel yapısını (“Elem tere fish”) korurken, “a skewer for evil eyes” (kem gözlere şiş) ifadesiyle “şiş”in fiziksel misilleme anlamını öne çıkarmıştır. *Claude 3.7 Sonnet* ise kalıp sözü olduğu gibi (“Elem tere fiş kem gözlere şiş”) bırakıp büyülü bir kalıp söz olduğunu ima etmiş, anlam çözümlemesi yapmamıştır.

BDM’lerin “Elemtere fiş kem gözlere şiş” kalıp sözünün çıktıları, çeviri kalitesinin değerlendirilmesinde kullanılan ölçütler açısından ele alınmış, bulgularla birlikte yapılan değerlendirmeler Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. “Elemtere Fiş Kem Gözlere Şiş” Kalıp Sözü Çevirilerinin Kalite Değerlendirmesi

BDM Modelleri	
ChatGPT-4o	
Sadakat:	• Kalıp sözü orijinal biçimiyle (“Elem tere fish”) korurken, anlamını çeviri notunda açıklamış. Bu açıdan, anlamın doğrudan aktarılmasında bir eksiklik olduğu söylenebilir. • “Kem gözlere şiş” için “may the sharp eye be pierced” çevirisi büyüsel ve fiziksel çağrışımları iyi düzeyde aktarılabilmektedir.
Okunabilirlik:	“Nursery rhyme” tanımı kaynak metin odaklı düşünüldüğünde uygun görünmekte, ancak “fish” kelimesi İngilizce okuyucu için anlamsız veya “balık” anlamında yanıltıcı olacaktır.
Kabul edilebilirlik:	“Evil eye” kavramı evrensel; “pierced” ve “burst” gibi eylemler ritüelistik etkiyi korumaktadır.
Anlam kaybı:	• Çok az düzeyde. • “Şiş”in hem fiziksel (“pierce”) hem de büyüsel anlamı aktarılmış.
Yerelleştirme:	“Fish” seçimi kafiyei korumuş, ancak anlamsal gönderim ve uyarılama açısından kapalı kalmıştır.
Eşdeğerlik:	Anlam, bağlam ve duygu açısından dinamik eşdeğerliğin sağlandığı anlaşılmaktadır.
Gemini 2.5 Flash A	
Sadakat:	• “A skewer for evil eyes” çevirisi, “şiş”in fiziksel savunma anlamını vurgulamaktadır. • “Elem tere fish” biçimindeki aktarımla ses benzerliği korunmuş, ancak “fish” İngilizcede “balık” anlamına geldiğinden yanıltıcı olabileceği düşünülmemiştir.
Okunabilirlik:	“Skewer” net bir görsel çağrışım sunmakta, ancak “fish” tutarsız görünmektedir.
Kabul edilebilirlik:	“Explode” gibi güçlü bir eylem, “patlasın” sözcüğünün duygusal gücünü yansıtabilmiştir.
Anlam kaybı:	• Orta düzeyde.

Yerelleştirme:	• “Fiş” sözcüğündeki ses oyunu korunmuş, ancak “fish” yazımı yanıltıcı olabilecek bir seçim olarak görünmektedir.
Eşdeğerlik:	“Skewer” iyi bir seçim, ancak “fish” gereksiz bir adaptasyon.
Claude 3.7 Sonnet	İşlevsel ve dinamik bir eşdeğerlikten çok biçimsel eşdeğerlik ağır basmaktadır.
Sadakat:	• Kalıp söz olduğu gibi bırakılsa da anlam açıklaması eksik kalmıştır.
	• Geleneğin parçası olarak efsunlu bir söz bağlamında “incantation” tanımı doğru sayılabilir, ancak “fiş”’in sesbilimsel önemi vurgulanmamıştır.
Okunabilirlik:	Kaynak metnin kültürel bağlamı erek metinde anlamsız kalacaktır.
Kabul edilebilirlik:	Kültürel bağlam olmadan “elem tere fiş” garip ve açıklamasız durmaktadır.
Anlam kaybı:	Belirgin. Hiçbir anlamsal veya sesbilimsel çaba gösterilmemiştir.
Yerelleştirme:	Yerelleştirme yok, sadece orijinal metin kopyalanmıştır.
Eşdeğerlik:	Sözcüğü sözcüğüne çeviri, işlevsellik kaybolmuştur.
Genel Sonuç:	• <i>En Başarılı Çeviri:</i> ChatGPT-4o
	Güçlü Yönler: Anlam ve ses oyunu dengelenerek sadakat ve okunabilirlik ölçütleri sağlanmıştır. “May the sharp eye be pierced” çevirisi büyüsel bağlamı yeterli düzeyde yansıtmaktadır.
	Zayıf Yönler: “Fish” seçimi kafiyei korurken anlamı zayıflatmıştır.
	• <i>Orta Düzey:</i> Gemini 2.5 Flash A
	Güçlü Yönler: “Skewer” fiziksel çağrışımı güçlü, “explode” ise öfke tonunu yakalamıştır.
	Zayıf Yönler: “Fish” adaptasyonu gereksiz ve kafa karıştırıcı.
	• <i>En Sorunlu:</i> Claude 3.7 Sonnet
	Güçlü Yönler: “Incantation” vurgusu doğru.
	Zayıf Yönler: Kültürel aktarım çabası görünmemektedir.

(iii) *El öpenlerin çok olsun:* GTS’de “eli öpülen kimsenin söylediği iyi dilek sözü” biçiminde tanımlanmıştır. Gökdâyı (2015), söz konusu kalıp sözü “Özellikle dini bayramlarda eli öpülen kişinin elini öpenlere, kendilerine de böylece saygı gösterecek çok sayıda insan olması temennisiyle söylediği bir iyi dilek sözü.” olarak tanımlamıştır. Kalıp sözün genel olarak *bayramlaşma gelenekleri, kültürel selamlaşma formları, büyüğe saygı kültürü* gibi kullanım alanları bulunmaktadır.

Tablo 5’te Türkçe metinde yer alan “El öpenlerin çok olsun” kalıp sözünün BDM’ler tarafından İngilizceye olan çevirileri ve çevirilere ilişkin verdikleri çeviri notlarına yer verilmiştir.

Tablo 5. “El Öpenlerin Çok Olsun” Kalıp Sözünün YZ Çevirileri

Türkçe Metin Parçası (Türkçe Kaynak Metin)
Evin çocuklarının misafirlerin ellerini öpmesi şarttı. Hatta gelen misafir ev sahiplerinden yaşlıysa, ev sahipleri de misafirin elini öperlerdi. Elini öptüren, öpene “el öpenlerin çok olsun” derdi.
BDM Çevirileri (İngilizce Erek Metin)
ChatGPT 4o Çevirisi
<i>It was a must for the children of the household to kiss the hands of the guests.</i>
<i>In fact, if the guest was older than the hosts, even the hosts would kiss the guest’s hand.</i>
<i>And the one whose hand was kissed would say,</i>
<i>“May many more kiss your hand.”</i>
ChatGPT Çeviri Notları
1. “Evin çocuklarının misafirlerin ellerini öpmesi şarttı.” → “It was a must for the children of the household to kiss the hands of the guests.”
Burada “şarttı” ifadesi, İngilizcede hem normatif hem de geleneksel zorunluluğu ima eden “it was a must” yapısıyla karşılandı. “Children of the household” ifadesi ise bu geleneksel ritüelin aile içindeki sosyal hiyerarşiyle ilişkili olduğunu vurgular nitelikte.
2. “ev sahipleri de misafirin elini öperlerdi.” → “even the hosts would kiss the guest’s hand.”
Buradaki “de” vurgusu, “even” yapısıyla karşılandı. Yani normalde el öpen taraf çocuklarken, burada hiyerarşiyi bozan bir durumun altı çiziliyor.
3. “Elini öptüren, öpene ‘el öpenlerin çok olsun’ derdi.” → “And the one whose hand was kissed would say, ‘May many more kiss your hand.’”
Bu dua-yönelimli, geleneksel Türk deyiimi doğrudan çevrilmedi. Ancak duygusal ve kültürel özü koruyarak çevrildi:

- “Elini öptüren” → “the one whose hand was kissed”
- “El öpenlerin çok olsun” → “May many more kiss your hand”

Bu ifade, literal bir dile sadık kalırken Türkçedeki iyi dilek, saygı ve kuşaklar arası aktarım vurgusunu da taşır. İngilizcede bu tür yapılar doğrudan yerleşik olmasa da, metnin içindeki geleneksel bağlam sayesinde okuyucuya doğal gelir.

Gemini 2.5 Flash A Çevirisi

It was imperative for the children of the house to kiss the hands of guests. Furthermore, if the visiting guest was older than the hosts, the hosts would also kiss the guest's hand. The one whose hand was kissed would say to the one kissing it, “May you have many hand-kissers.”

Gemini Çeviri Notları

Bu çeviride, Türk kültüründeki “el öpme” geleneğinin taşıdığı saygı, hiyerarşi ve bereket dileği gibi derin anlamları İngilizceye aktarmaya çalıştım.

1. “Evin çocuklarının misafirlerin ellerini öpmesi şarttı.”:

- “It was imperative for the children of the house to kiss the hands of guests.”
- “Şarttı” kelimesi, yerine getirilmesi zorunlu, değiştirilemez bir kuralı ifade eder. Bunu İngilizcede “it was imperative” ile karşıladım. Bu ifade, sadece bir tavsiye değil, kültürel bir zorunluluk olduğunu vurgular.
- “Ellerini öpmek” ifadesini “kiss the hands” olarak çevirdim. Bu direkt çeviri, eylemin kendisini net bir şekilde belirtirken, İngilizce konuşan bir okuyucu için bu eylemin Türk kültüründeki özel anlamını (saygı, hürmet) düşündürmesini sağlar. Bu, metnin kültürel ruhunu korumak için önemlidir.

2. “Hatta gelen misafir ev sahiplerinden yaşlıysa, ev sahipleri de misafirin elini öperlerdi.”:

- “Furthermore, if the visiting guest was older than the hosts, the hosts would also kiss the guest's hand.”
- Bu cümle, el öpme geleneğinin sadece çocuklardan büyüklere doğru tek taraflı olmadığını, yaşça büyük olan misafirlere ev sahiplerinin de aynı saygıyı gösterdiğini açıkça belirtir. “Would also kiss” yapısı, bu durumun tekrar eden bir alışkanlık olduğunu ifade eder.

3. “Elini öptüren, öpene ‘el öpenlerin çok olsun’ derdi.”:

- “The one whose hand was kissed would say to the one kissing it, ‘May you have many hand-kissers.’”
- “Elini öptüren” ifadesi için “The one whose hand was kissed” yapısını kullandım. Bu, edilgen yapıda olmasına rağmen, eylemi gerçekleştiren ve eyleme maruz kalan tarafları net bir şekilde belirtir.
- “Öpene” için “to the one kissing it” ifadesi kullanıldı.
- “El öpenlerin çok olsun” ifadesi Türk kültüründe el öpen kişiye yönelik bir bereket ve hayır dileğidir. Bu, el öpenin ileride kendisi de büyüdüğünde ve saygı görececek konuma geldiğinde aynı saygıyı görmesi, yani uzun ömürlü ve itibarlı olması anlamına gelir. Bunu doğrudan “May you have many hand-kissers” olarak çevirdim. Bu ifade, İngilizce okuyucu için biraz dolaylı olsa da, kültürel bağlamı en iyi şekilde yansıtır. “Hand-kissers” kelimesi burada “saygı gösteren kişiler” veya “itibar gören kişiler” anlamını taşır.

Bu çeviri, Türk misafirperverliğindeki saygı hiyerarşisini ve bu hiyerarşinin geleneksel gösterim biçimlerini, özellikle “el öpme” eylemini ve ona eşlik eden iyi dilekleri İngilizce konuşan bir kitleye aktarmayı amaçlamaktadır.

Claude 3.7 Sonnet Çevirisi

It was mandatory for the children of the house to kiss the hands of the guests. In fact, if the visiting guest was older than the hosts, the hosts would also kiss the guest's hand. The one whose hand was kissed would say to the one kissing, “May those who kiss your hand be many.”

Claude Çeviri Notları

1. “El öpmesi şarttı” - “Kiss the hands” olarak çevirdim. Türk kültüründe el öpme, saygı göstermenin en önemli ritüellerinden biridir. Bu sadece fiziksel bir hareket değil, sosyal hiyerarşi ve saygının somut ifadesidir.
2. “Şarttı” - “Mandatory” kelimesini seçtim çünkü bu, sadece bir gelenek değil, sosyal bir zorunluluk olduğunu vurgular. Bu kelime, o dönemdeki katı sosyal kurallara işaret eder.
3. “El öpenlerin çok olsun” - Bu geleneksel karşılık oldukça önemlidir. “May those who kiss your hand be many” olarak çevirdim. Bu ifade, saygı gösterene karşı minnettarlığı ve ona da uzun yaşam dileğini içerir. Aynı zamanda kişinin toplumsal statüsünün devam etmesi için bir dua niteliğindedir.
4. Genel ton: Metin, geçmişte yaşanan katı sosyal hiyerarşi ve saygı gösterme ritüellerini betimliyor. “Şarttı” kelimesinin kullanımı, bu davranışın isteğe bağlı değil, sosyal norm olduğunu vurguluyor.
5. Kültürel bağlam: El öpme geleneği, Türk toplumundaki yaşça büyük olana saygı, misafir ağırlama kültürü ve sosyal hiyerarşinin tüm boyutlarını yansıtan çok katmanlı bir ritüeldir.

Tablo 5'te yer alan BDM çevirileri genel olarak değerlendirildiğinde üç modelin, “El öpenlerin çok olsun” kalıp sözünü İngilizceye aktarırken benzer stratejiler izlemiş, ancak sözcük seçimlerinde farklılıklar göstermiştir. ChatGPT-4o, “May many more kiss your hand” (Daha çok kişi elinizi öpsün) çevirisini tercih ederek iyi dilek

boyutunu ve geleneğin devamlılık vurgusunu öne çıkarmıştır. *Gemini 2.5 Flash A*, “May you have many hand-kissers” (Çok sayıda el öpeniniz olsun) ifadesini kullanarak “el öpenler” kavramını doğrudan korumuş ve saygı gören bir statüye atıfta bulunmuştur. *Claude 3.7 Sonnet* ise “May those who kiss your hand be many” (Elinizi öpenler çok olsun) şeklinde daha birebir bir çeviri yapmış, kaynak metindeki sosyal hiyerarşi ve uzun ömür dileğini vurgulamıştır. Tüm modeller, “şarttı” kelimesini “it was a must” (ChatGPT), “imperative” (Gemini) ve “mandatory” (Claude) gibi zorunluluk ifade eden sözcüklerle çevirerek geleneğin bağlayıcılığını vurgulamıştır. Çeviri notlarında, bu ifadenin Türk kültüründeki saygı hiyerarşisi, misafirperverlik ve nesiller arası aktarım gibi bağlamlarına dikkat çekilmiştir.

BDM’lerin “El öpenlerin çok olsun” kalıp sözünün çıktıları, çeviri kalitesinin değerlendirilmesinde kullanılan ölçütler doğrultusunda incelenmiş ve elde edilen bulgular Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6. “El öpenlerin çok olsun” kalıp sözü çevirilerinin kalite değerlendirmesi

BDM Modelleri	
ChatGPT-4o	
Sadakat:	• “May many more kiss your hand” ifadesi, kaynak metnin iyi dilek ve saygı vurgusunu iyi düzeyde yansıtmaktadır. • “It was a must” çevirisi, “şarttı”nın zorunluluk tonunu doğru aktarmıştır.
Okunabilirlik:	Kültürel ve bağlamsal aktarımın sağlanmasıyla erek kitle için anlaşılır bir metnin ortaya çıkması sağlanmıştır.
Kabul edilebilirlik:	Kültürel gönderimler evrensel bir dilek formuyla (“may...”) uyumlu hâle getirilmiş.
Anlam kaybı:	• Çok az düzeyde. • “El öpenlerin”deki “çok olsun” vurgusu (“many more”) korunmuş, ancak “öpenler”in ifadesindeki statü çağrışımı hafif zayıflamış görünmektedir.
Yerelleştirme:	İngilizcede doğrudan el öpme geleneği olmamasına rağmen, “kiss your hand” ifadesi bağlamla desteklenmiş görünmektedir.
Eşdeğerlik:	Kaynak metnin amacı, ruhu ve etkisinin erek dilde etkin bir biçimde sağlandığı söylenebilir.
Gemini 2.5 Flash A	
Sadakat:	• “May you have many hand-kissers” çevirisi, “el öpenler” kavramını korusa da yüzeysel durmaktadır. • “Imperative” kelimesi, “şarttı”nın gereklilik gücünü vurgulayabilmiştir.
Okunabilirlik:	“Hand-kissers” ifadesi başka kültürlerde alışılmadık olduğundan okuyucuyu duraksatabilir.
Kabul edilebilirlik:	“Hand-kissers” kültürel açıklama olmadan yabancı okuyucuya anlaşılabilir ve garip gelebilir.
Anlam kaybı:	• Orta düzeyde. • Eli öpülenlerin statü vurgusu (“saygı gören kişiler”) sadece çeviri notlarında açıklanmış.
Yerelleştirme:	“Hand-kissers” yerine “venerational” gibi “saygı gösteren” anlamında bir sözcükle daha evrensel bir terim denenebilirdi.
Eşdeğerlik:	Bıçimsel eşdeğerlik ağır basmaktadır. Kültüre özgü anlam incelikler daha iyi aktarılabildi.
Claude 3.7 Sonnet	
Sadakat:	• “May those who kiss your hand be many” çevirisi, özgün metne neredeyse sözcüğü sözcüğüne sadık kamıştır; ancak biraz uzun ifade olduğu söylenebilir. • “Mandatory” kelimesi, “şarttı”nın toplumsal zorunluluğunu yansıtabilmiştir.
Okunabilirlik:	Dilbilgisel olarak doğru, ancak “those who kiss your hand” fazla resmi ve dolambaçlı bir çeviri niteliği taşımaktadır.
Kabul edilebilirlik:	Aşırı doğrudan yani birebir bir çeviri olduğundan farklı kültürlerden okuyucular için yapay görünebilir.
Anlam kaybı:	• Az düzeyde. • Anlam birebir korunmuş, ancak akıcılık ve doğallık zarar görmüş.
Yerelleştirme:	“El öpme” eyleminin “kiss your hand” çevirisiyle İngilizceye aktarımında kültürel bilginin açıklayıcı notlarla desteklenmesi daha uygun bir çeviri stratejisi olurdu.
Eşdeğerlik:	Çeviride, anlambilimsel ve edimibilimsel işlevlerin ikinci planda kaldığı bıçimsel bir eşdeğerlik görülmektedir.
Genel Sonuç:	• <i>En Başarılı Çeviri:</i> ChatGPT-4o Güçlü Yönler: İyi dilek tonunu ve kültürel bağlamı doğal bir biçimde aktarmıştır. “Many more” vurgusu, geleneğin devamlılığını iyi düzeyde yansıtmaktadır. Zayıf Yönler: “Öpenler”in statü çağrışımı az düzeyde de olsa güçsüz görünmektedir.

- *Orta Düzey*: Claude 3.7 Sonnet
- Güçlü Yönler: Kaynak metne en sadık çeviri, anlam kaybı yok.
- Zayıf Yönler: “Those who kiss your hand” ifadesi aşırı uzun ve resmi.
- *En Sorunlu*: Gemini 2.5 Flash A
- Güçlü Yönler: “El öpenler” kavramı içerik aktarımı olarak korunabilmiştir.
- Zayıf Yönler: “Hand-kissers” çevirisinin başka kültürlerce anlaşılmasında güçlükler yaşanabilecektir.

(iv) *Ayıptır söylemesi*: Kalıp söz GTS’de “1. ‘Bunu söylemek size karşı saygısızlık olacak ancak söylemek zorundayım’ anlamında özür dilemek için kullanılan bir söz; 2. ‘övünmek gibi olmasın ama’ anlamında kullanılan bir söz.” biçiminde iki alt maddede tanımlanmıştır. Gökdâyı (2015), söz konusu kalıp sözü “Söyleyeceği şeyin muhatabına karşı saygısızlık olduğunu bildiği halde kendisini söylemek zorunda hisseden kişinin bu davranışı için peşinen özür dilemek veya kişinin söyleyeceği şeyle övündüğü izlenimini vermemek için söyleyebileceği bir söz.” biçiminde tanımlamıştır. Kalıp sözün *başarı aktarımı, örtük övünme, özür dilemeli beyan, utangaçlık sergileme* gibi kullanım alanları bulunmaktadır.

Tablo 7’de “Ayıptır söylemesi” kalıp sözünün BDM’lerin gerçekleştirdikleri çeviri ve çevirilerinin altına düştükleri çeviri notlarına yer verilmiştir.

Tablo 7. “Ayıptır söylemesi” kalıp sözünün YZ çevirileri

Türkçe Metin Parçası (Türkçe Kaynak Metin)
Ayıptır söylemesi; sözel belleğim ve sözel ifade yeteneğimin fena olmadığı söylenir. Gene ayıptır söylemesi, edebiyat ve kompozisyon derslerinden de 9 ve 10 dışında not almamışım. Laf aramızda, dershaneye falan gitmeksizin üniversite sınavında ilk tercihim kazanmış ve fakülteyi “Peki” derecesi ile bitirmişimdir.
BDM Çevirileri (İngilizce Erek Metin)
ChatGPT 4o Çevirisi
<i>Pardon me for saying so, but I've often been told my verbal memory and expression aren't half bad. And again—pardon the self-praise—I've rarely scored less than top marks in literature and essay-writing classes. Just between us, without ever setting foot in a cram school, I got into my first-choice university and graduated with high honors.</i>
ChatGPT Çeviri Notları
1. “Ayıptır söylemesi” → “Pardon me for saying so” / “pardon the self-praise” Türkçede “ayıptır söylemesi” deyimini, alçakgönüllü bir övünmeyi örtük hale getirir. Yani kişi kendini överken aslında övmüyormuş gibi yapar.
2. Bu kültürel inceliği İngilizcede yaygın olan “pardon me for saying so” veya “pardon the self-praise” gibi ifadeler karşılar.
3. “Humblebrag” ifadesi teknik olarak uygun olsa da daha argo ve alaycı bir tona sahiptir, burada daha kibar bir ton tercih edilmiştir.
Gemini 2.5 Flash A Çevirisi
<i>‘Forgive my boasting, but I’m told my verbal memory and verbal expression skills aren’t bad. And if you’ll pardon my saying so, I never got less than a 9 or 10 in literature and composition classes. Just between us, I got into my first-choice university without attending any prep courses and graduated from the faculty with ‘Excellent’ honors.’</i>
Gemini Çeviri Notları
Bu çeviride, metnin samimi, mütevazı bir övünme tonunu ve araya sıkıştırılmış gizli bilgileri (laf aramızda) İngilizceye aktarmaya odaklandım. Özellikle “ayıptır söylemesi” gibi kültürel incelikleri doğru bir şekilde yansıtmayı amaçladım.
1. “Ayıptır söylemesi; sözel belleğim ve sözel ifade yeteneğimin fena olmadığı söylenir.”:
• “Forgive my boasting, but I’m told my verbal memory and verbal expression skills aren’t bad.”
• “Ayıptır söylemesi” ifadesi Türkçede bir nevi mütevazılık göstergesi olarak kullanılan, ancak ardından genellikle kişinin kendi yeteneklerinden bahsettiği bir kalıptır. İngilizcede bunu en iyi karşılayan ifadelerden biri “Forgive my boasting” veya “Pardon my saying so” gibi yapılar olabilir. Ben burada “Forgive my boasting”i tercih ettim, çünkü ardından gelecek ifadenin aslında bir övünme olduğunu baştan kabul eden samimi bir ton katıyor.
2. “Gene ayıptır söylemesi, edebiyat ve kompozisyon derslerinden de 9 ve 10 dışında not almamışım.”:
• “And if you’ll pardon my saying so, I never got less than a 9 or 10 in literature and composition classes.”
• Burada “gene ayıptır söylemesi” için bir başka yaygın ifade olan “And if you’ll pardon my saying so” yapısını kullandım. Bu, önceki kullanımla birlikte çeşitlilik sağlar ve aynı mütevazı övünme tonunu korur.

3. Bu çeviri, metnin hem samimi ve kişisel anlatımını, hem de altta yatan başarı ve kendine güven hissini İngilizceye aktarırken, “ayıptır söylemesi” ve “laf aramızda” gibi kültürel olarak yüklü ifadeleri de hedef dilde uygun karşılıklarla yansıtmaktadır.

Claude 3.7 Sonnet Çevirisi

It's embarrassing to say, but I'm told that my verbal memory and verbal expression skills are not bad at all. Again, it's embarrassing to say, but I never received anything other than 9s and 10s in literature and composition classes. Between you and me, I passed the university entrance exam and got into my first choice without attending any prep courses, and I graduated from the faculty with "Excellent" honors.

Claude Çeviri Notları

1. “Ayıptır söylemesi” - Bu çok karakteristik bir Türkçe ifadedir ve sahte alçakgönüllülük belirtir. “It's embarrassing to say” olarak çevirdim, bu da İngilizcede benzer bir etki yaratır - kişi övünürken aynı zamanda mütevazı görünmeye çalışır.
2. “Gene ayıptır söylemesi” - İkinci kullanım, ilk sahte alçakgönüllülüğü pekiştirip ironik bir etki yaratır. Kişi açıkça övünmeye devam ediyor ama bunu “ayıp” diye nitelendiriyor.
3. Genel ton: Metin, sahte alçakgönüllülük ile övünme arasındaki ince çizgiyi yansıtıyor. Yazar akademik başarılarını anlatırken sürekli “ayıptır söylemesi” diyerek ironik bir etki yaratıyor.

Tablo 7’de yer alan BDM çevirileri genel olarak değerlendirildiğinde üç modelin, “Ayıptır söylemesi” kalıp sözünü İngilizceye aktarırken farklı ancak benzer işlevdeki ifadeleri kullandıkları gözlenmiştir. *ChatGPT-4o*, “Pardon me for saying so” ve “pardon the self-praise” çevirilerini tercih ederek, özür diler gibi yapılan övünme eylemini vurgulamıştır. *Gemini 2.5 Flash A*, “Forgive my boasting” ve “if you’ll pardon my saying so” ifadelerini kullanarak daha doğrudan bir “övünme” vurgusu yapmış, ancak yine kibarlık tonunu korumuştur. *Claude 3.7 Sonnet* ise “It’s embarrassing to say” (Söylemesi ayıp) şeklinde daha sözcüğü sözcüğüne bir çeviri yaparak, Türkçedeki göstermelik mütevazılık tonunu korumaya çalışmıştır. Çeviri notlarında, tüm modeller bu ifadenin Türk kültüründeki “sahte alçakgönüllülük” veya “örtülü övünme” işlevine dikkat çekmiş, İngilizcedeki en uygun karşılıkların “pardon me”, “forgive my boasting” veya “it’s embarrassing to say” gibi yapılar olduğunu belirtmiştir. ChatGPT ve Gemini, bu ifadenin ardından gelen övünme içerikli tümcelerle oluşturduğu ironik etkiyi korumaya özen göstermiş, Claude ise daha çok “utanma” vurgusu yapmıştır. Tüm çeviriler, orijinal metindeki kişinin başarılarını anlatırken gösterdiği sözde mütevazı tutumu yansıtmayı amaçlamıştır.

BDM’lerin “Ayıptır söylemesi” kalıp sözünün çıktıları, çeviri kalitesinin ölçütleri çerçevesinde değerlendirilmiş ve elde edilen bulgular Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8. “Ayıptır Söylemesi” Kalıp Sözü Çevirilerinin Kalite Değerlendirmesi

BDM Modelleri	
ChatGPT-4o	
Sadakat:	• “Pardon me for saying so” ve “pardon the self-praise” ifadeleri, Türkçedeki sahte mütevazılık tonunu yüksek düzeyde yakalamaktadır. • “Aren’t half bad” ve “high honors” gibi ifadeler övünmenin örtük biçimini korumaktadır.
Okunabilirlik:	Güçlü kültürel ve bağlamsal aktarım, erek kitle için anlaşılabilirliği yüksek bir metin ortaya çıkarmıştır.
Kabul edilebilirlik:	İngiliz kültüründeki benzer işlevi yansıtan “humblebrag” kavramıyla uyumlu görünmektedir.
Anlam kaybı:	• Çok az düzeyde. • “Laf aramızda” kalıbının “Just between us” çevirisi samimiyet vurgusunu korumuştur.
Yerelleştirme:	“Dershane” sözcüğünün “cram school” terimiyle aktarımı Türk eğitim sistemini yüksek oranda yansıtmaktadır.
Eşdeğerlik:	Kaynak metin ile erek dil arasında eşdeğerlik sağlanmıştır.
Gemini 2.5 Flash A	
Sadakat:	• “Forgive my boasting” daha doğrudan bir övünme vurgusu yapmaktadır. • “Excellent honors” çevirisi doğru, ancak “Peki”nin akademik ağırlığı tam yansıtılmamış görünmektedir.
Okunabilirlik:	“Prep courses” çevirisi anlaşılabilir görünmektedir, ancak “boasting” ifadesi erek metin okuyucusunda sert bir anlamsal vurgu yaratabilir.
Kabul edilebilirlik:	“Boasting” kelimesi İngilizcede “ayıp”tan daha olumsuz bir çağrışıma sahiptir.
Anlam kaybı:	• Orta düzeyde.

Yerelleştirme:	• “Fena olmadığı” öbeği için gerçekleştirilen “aren’t bad” çevirisinde olumlu vurgu zayıflamış görünmektedir.
Eşdeğerlik:	“Faculty” yerine “university” tercihi birebir bir çeviri olmasa da erek metindeki anlaşılabilirliği daha yüksek bir düzeyde tutabilirdi.
Claude 3.7 Sonnet	İşlevsel eşdeğerlik yüksek oranda sağlanmıştır.
Sadakat:	• “Erek metinde ‘It’s embarrassing to say’ şeklinde yapılan sözcüğü sözcüğüne çeviri, kaynak metindeki ‘ayıptır söylemesi’ ifadesinin ironik tonunu zayıflatmıştır.” • “Not bad at all” ifadesi övünmeyi örtük işlevinden sıyrarak daha açık hâle getirmiştir.
Okunabilirlik:	Dilbilgisi hatasız ancak “embarrassing” tekrarı monotonluk yaratmaktadır.
Kabul edilebilirlik:	Yüksek düzeyde birebir çeviri erek metin okuyucularına yapay gelebilir.
Anlam kaybı:	• Belirgin düzeyde. • “Sözde mütevazılık” tonu “utandırıcı” anlamındaki “embarrassing” ile tam karşılanamamış görünmektedir.
Yerelleştirme:	“Between you and me”, “İlaf aramızda” kalıp sözünün bağlamsal yönünü tam olarak yansıtamamıştır.
Eşdeğerlik:	İşlevsel eşdeğerlikten çok biçimsel eşdeğerlik sağlanmıştır.
Genel Sonuç:	• <i>En Başarılı Çeviri:</i> ChatGPT-4o - Güçlü Yönler: Kültürel inceliği (“pardon me”) ve örtük övünmeyi en iyi aktaran model olarak ortaya çıkmaktadır. “Just between us” samimiyeti tonunu koruyan bir aktarım olmuştur. - Zayıf Yönler: “Peki” derecesinin akademik ağırlığı tam yansıtılmamış görünmektedir. • <i>Orta Düzey:</i> Gemini 2.5 Flash A - Güçlü Yönler: “Forgive my boasting” samimi bir ton yakalayabilmiştir. - Zayıf Yönler: “Boasting” kelimesi özgün metindeki hafif mizahı kaybettirmiştir. • <i>En Sorunlu:</i> Claude 3.7 Sonnet - Güçlü Yönler: “Embarrassing” kelimesi ayıp vurgusunu koruyabilmiştir. - Zayıf Yönler: Sözcüğü sözcüğüne olan çeviri ironik etkiyi zayıflatmış görünmektedir.

Karşılaştırmalı Genel Değerlendirme

Bu bölüm, karşılaştırmalı olarak yapılan iki ana genel değerlendirmeden oluşmaktadır. İlki, BDM’lerin temel çeviri tekniklerine ilişkin değerlendirmeler, ikincisi ise sadakat, okunabilirlik, kabul edilebilirlik, anlam kaybı, yerelleştirme, eşdeğerlik ölçütlerinin temel alındığı çeviri kalitesine ilişkin değerlendirmelerdir. İlk değerlendirme kapsamında, aşağıda BDM’lerin temel çeviri tekniklerine ve yöntemlerine ilişkin gözlemlere yer verilmiştir.

Türkçe kalıp sözlerin (“iyi saatte olsunlar”, “elemtere fiş kem gözlere şiş”, “el öpenlerin çok olsun”, “ayıptır söylemesi”) YZ modelleri (*ChatGPT-4o*, *Gemini 2.5 Flash A*, *Claude 3.7 Sonnet*) tarafından İngilizceye çevirisinde, kültürel bağlam, işlevsel kullanım ve dilsel oyunların aktarımı açısından farklı çeviri yaklaşımları benimsemiştir. Aşağıda maddeler hâlinde, söz konusu yaklaşımlardan karşılaştırmalı olarak söz edilmiştir.

(i) ChatGPT, işlevsel eşdeğerliği ön planda tutarak (örneğin “iyi saatte olsunlar” için “the ones you’re not supposed to name” çevirisiyle) anlamı ve kullanım amacını korumaya odaklanmıştır.

(ii) Gemini, daha sözcüğü sözcüğüne çevirilerle (örneğin “iyi saatte olsunlar” için “those of the good hour” çevirisiyle) kültürel gönderimleri örtük biçimde vurgulamış, kültürel kodları çözmeyi okuyucuya bırakmıştır.

(iii) Claude, duygusal tonu ve bağlamsal çağrışımları öne çıkarmış (“iyi saatte olsunlar” için “God willing at a good hour” çevirisinde olduğu gibi), bazen anlam netliğinden ödün vermiştir.

(iv) “Elemtere fiş kem gözlere şiş” gibi ritüelistik ve sesbilimsel oyun içeren ifadelerde, modellerin çoğu ya anlamı yorumlayarak (“may the sharp eye be pierced”) ya da olduğu gibi bırakıp açıklama ekleyerek (“incantation”) çözüm üretmiştir.

(v) “El öpenlerin çok olsun” gibi saygı kalıp sözü, İngilizcedeki benzer iyi dileklerle (“may many kiss your hand”) karşılanmış, ancak sosyal hiyerarşi vurgusu çeviriye yedirilememiştir.

(vi) “Ayıptır söylemesi” gibi sahte mütevazılık ifadeleri, İngilizcedeki “pardon my boasting” (Gemini) veya “it’s embarrassing to say” (Claude) gibi yapılarla aktarılmış, ancak Türkçedeki ironik ton tam olarak yansıtılamamıştır.

(vii) BDM'ler, tabu kaçınma (“iyi saatte olsunlar”) veya iyi dilek (“el öpenlerin çok olsun”) gibi işlevsel eşleşmelerde başarılıdır, ancak dilsel oyunlar (“elemtere fiş”) ve örtük anlamlar (“ayıptır söylemesi”) için ek bilgilerin bir biçimde çevirilere yedirilmesi erek metin okuyucusu açısından daha iyi bir strateji olurdu.

(viii) ChatGPT doğal bir ton, Gemini kültürel sadakat, Claude ise duygusal vurgu peşindedir.

(ix) YZ modelleri, Türkçe kalıp ifadelerin yüzey anlamlarını aktarmada genellikle başarılıdır. Ancak kültürel derinlik, dilsel oyunlar ve örtük anlamlar için *çeviri + açıklama* bileşimi gerekli görünmektedir.

BDM'lerin genel çeviri tekniklerine ilişkin gözlemlerden sonra aşağıda çeviri kalitesinin değerlendirilmesinde kullanılan sadakat, okunabilirlik, kabul edilebilirlik, anlam kaybı, yerelleştirme, eşdeğerlik gibi ölçütler açısından karşılaştırmalı bir genel değerlendirmesi sunulmuştur.

(i) “İyi saatte olsunlar” kalıp sözünün çevirilerine çeviri ölçütleri açısından bakıldığında en iyi BDM modelin ChatGPT olduğu anlaşılmaktadır. Tabu aktarımı evrensel olarak başarıyla aktarılmıştır. Gemini, orta düzeyde kalmış, kültürel sadakat korunmaya çalışılmışsa da erek metin için gerekli olan doğallık sağlanamamıştır. Söz konusu kalıp için en sorunlu çeviri yanlış din ve küfür vurgusu açısından Claude görünmektedir.

(ii) “Elem tere fiş kem gözlere şiş” kalıp sözü için ChatGPT en iyi çeviriyi sunmuştur; çünkü anlamı ve bağlamı en iyi şekilde korumuştur. Gemini orta düzeyde kalmıştır. “Skewer” iyi bir seçim olsa da “fish” kullanımının erek metin okuyucuları için sorun yaratma potansiyeli bulunmaktadır. Claude ise en zayıf performansı göstermiştir; çünkü kültürel ve anlamsal uyumlama yapma noktasında yetersiz kalmıştır.

(iii) “El öpenlerin çok olsun” kalıp sözünün çevirilerine çeviri ölçütleri açısından bakıldığında yine en iyi BDM modelinin ChatGPT olduğu görülmektedir. Bunun en temel nedeni kültüre uygun doğal bir çeviri çıktısının sunulmuş olmasıdır. Claude için orta düzeyde bir çeviri söz konusudur. Kültür aktarımı anlambilimsel ve edimbilimsel işlevlerin ikinci planda kaldığı biçimsel eşdeğerlik düzleminde korunabilmiştir. Çeviri kalitesi açısından en düşük Gemini görünmektedir. Kültürel aktarımda “hand-kissers” gibi bir çevirinin kabul edilebilirliği düşük düzeyde kalmıştır.

(iv) “Ayıptır söylemesi” kalıp sözünün çevirilerine çeviri ölçütleri açısından bakıldığında ChatGPT daha başarılı görülmektedir. Kibar özür ve örtük övünmeyi daha iyi aktarabilmiştir. Çeviri kalitesinde orta düzeyde kalan Gemini “boasting” çevirisiyle doğrudan ve sert bir “övünme” aktarımı gerçekleştirmiştir. Örtüklük ve ironinin tam olarak aktarılamamasından dolayı Claude çıktısının en sorunlu çeviri olduğu söylenebilir.

Sonuç

Yapılan karşılaştırmalı çözümlemelerde, *ChatGPT-4o*'nun Türkçe kalıp sözlerin İngilizceye çevirisinde anlam, bağlam ve işlevsel eşdeğerliği en iyi şekilde koruyarak diğer modellere göre daha başarılı sonuçlar verdiği görülmüştür. Özellikle “iyi saatte olsunlar” gibi tabu ifadelerde evrensel bir aktarım sağlarken, “elemtere fiş kem gözlere şiş” gibi geleneksel söylemlerde büyüsel çağrışımları korumuş, ancak “fish” seçimiyle kısmi anlam kaybı ortaya çıkmıştır. *Gemini 2.5 Flash A*'nın kültürel sadakati ön planda tutan ancak “those of the good hour” ve “hand-kissers” gibi mekanik çevirilerle doğallıktan ödün veren bir yaklaşım sergilediği, *Claude 3.7 Sonnet*'in ise “God willing at a good hour” örneğinde olduğu gibi gereksiz dinî vurgular ekleyerek veya “elem tere fiş kem gözlere şiş” kalıp sözünde olduğu gibi özgün biçimiyle bırakarak ya anlam kaymasına yol açtığı ya da anlamsal ve bağlamsal uyumlama çabası göstermediği gözlenmiştir. Bu sonuçlar, genel olarak YZ temelli çeviri araçlarının yüzeysel anlam aktarımında başarılı olduklarını, ancak kültürel derinlik, dilsel oyunlar ve örtük anlamların aktarımında yetersizlik gösterdiklerini ortaya koyan önceki araştırmalarla örtüşmektedir (Aslan, 2024; Yıkar, 2023). Özellikle Aslan'ın (2024) edebi metinlerde YZ çevirilerinin duygusal ton ve bağlamı aktarmada eksik kaldığını vurgulaması, bu çalışmadaki kalıp söz çevirilerindeki kısmi anlam kayıplarıyla paralellik göstermektedir. Benzer biçimde, Pesen'in (2024) şarkı çevirileri üzerine yaptığı incelemede de ChatGPT'nin biçimsel öğeleri (hece, kafiye) yeterince koruyamadığı, ancak anlam aktarımında görece başarılı olduğu ortaya konmuştur; bu durum, çalışmamızda da gözlenen “anlamın korunması ama kültürel çağrışımların eksikliği” bulgusuyla uyumludur. Diğer yandan, Orta'nın (2024) vurguladığı üzere, YZ'nin kültürel mirasın aktarımında önemli bir potansiyele sahip olması, bulgularımızın yalnızca sınırlılıkları değil, aynı zamanda gelişim imkânlarını da işaret ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla bu çalışma, alanyazında sıkça vurgulanan “YZ'nin destekleyici ancak tek başına yeterli olmadığı” sonucunu pekiştirirken (Moneus ve Sahari, 2024; Erdem, 2024), kültür-bağımlı birimlerin aktarımında açıklayıcı dipnotlar ve çok katmanlı çeviri stratejilerinin gerekliliğini öne çıkarmaktadır.

Öneriler

Bu çalışmanın çeviri uygulamalarında kaynak metinlerin boyutu, ortalama 3 ile 8 tümcelik metin parçaları ile sınırlandırıldı. Bu kısıtlılığın BDM'lerin bağlama duyarlı daha güçlü çeviriler ortaya koymasında bir sınırlılık taşıyabileceği yadsınamaz bir gerçektir. İleride yapılacak çalışmalarda, metin uzunluklarının sistematik olarak farklılaştırılması, modellerin bağlam koruma ve kültürel aktarım becerileri arasındaki ilişkinin daha net biçimde ortaya konmasına katkı sağlayacaktır. Öte yandan, gelecek araştırmalarda, YZ modellerinin Türkçe kültürel ifadeleri daha doğru aktarabilmesi için özel *kültür odaklı ince ayar* (culture-specific fine-tuning) yapılması, Türk halkbilimi ve toplumsal normlara ilişkin veri setleriyle eğitimin genişletilmesi önerilebilir. Ayrıca, etkileşimli çeviri sistemleri geliştirilerek kullanıcıların bağlamsal ipuçları ekleyebilmesi sağlanabilir. Karşılaştırmalı çalışmalarda, yerel dil uzmanlarıyla iş birliği yapılarak modellerin edimbilimsel hataları azaltılabilir. Son olarak, *çok modlu* (multimodal) çeviri (*metin + ses + görsel* ipuçları) ile özellikle kalıp sözler gibi dilsel birimlerin anlam ve işlev bütünlüğü korunabilir.

Çıkar Çatışması Beyanı/ Declaration of Conflicting Interests

Yazar(lar), bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek/ Funding

Yazar(lar) bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı/ Statements of Publication Ethics

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederiz.

Yazar Katkı Oranı/ Researchers' Contribution Rate

Çalışma, araştırmacılar arasında eşit bir işbirliği ile yürütülmüş ve raporlanmıştır.

Etik Kurul İzni/ Ethics Committee Approval Information

Bu çalışma için etik kurul onayına gerek bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Abbass, H. (2021). What is artificial intelligence?. *IEEE Transactions on Artificial Intelligence*, 2(2), 94-95.
- Aixela, J. F. (1996). Culture-specific items in translation. In R. Álvarez & M. C. África Vidal (Eds.), *Translation, power, subversion* (pp. 52–57). Multilingual Matters.
- Aixelá, J. F. (1996). Culture-specific items in translation. In Alvarez, R. & Vidal, M. C. (Eds.), *Translation, Power, Subversion* (pp. 52-79). Multilingual Matters.
- Aksan, Y., Aksan, M., Koltuksuz, A., Sezer, T., Mersinli, Ü., Demirhan, U. F., Yilmazer, H., Atasoy, G., Öz, S., & Yıldız, İ. (2012). *Construction of the Turkish National Corpus (TNC)*. In *Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012)*. İstanbul, Türkiye. <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/papers.html>
- Alanoğlu, M. ve Karabatak, S. (2020). Eğitimde yapay zekâ. Güçlü Yılmaz, F. ve Naillioğlu Kaymak, M. (Eds.), *Eğitim Araştırmaları-2020* içinde (ss. 175-185). Eyuder Yayınları.
- Alibaba Cloud. (2025). *Qwen* [Büyük dil modeli]. <https://alibabacloud.com>
- Anthropic. (2025). *Claude* [Büyük dil modeli]. <https://www.anthropic.com>
- Aslan, E. (2024). Yapay zekâ destekli çeviri araçlarının edebi çevirideki yeterlilikleri üzerine karşılaştırmalı bir inceleme. *IU Journal of Translation Studies*, (20), 32-45. <https://doi.org/10.26650/iujts.2024.1426435>
- Aytekin, Ç., & Karabina, T., B. (2024). Chatgpt 'nin farklı büyük dil modelleri performanslarının Türkçedeki eş adlı kelimeler üzerinden incelenmesi. *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(3), 365-390. https://doi.org/10.17932/IAU.IAUSBD.2021.021/iausbd_v16i3003

- Babacan, H. (2021). *Türkiye’de yapay zekâ destekli gazetecilik: robot gazeteciliğine yönelik yaklaşımlar* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Akdeniz Üniversitesi.
- Banaz, E., & Maden, S. (2024). Türkçe öğretmen adaylarını yapay zekâ tutumlarının farklı değişkenler açısından incelenmesi. *Trakya Eğitim Dergisi*, 14(2), 1173-1180. <https://doi.org/10.24315/tred.1430419>
- Barnden, J. ve Gargett, A. (2020). *Producing figurative expression: Theoretical, experimental and practical perspectives*. John Benjamins Publishing Company.
- Buerki, A. (2020). *Formulaic language and linguistic change: A data-led approach*. Cambridge University Press.
- Chomsky, N. (2019). *Dil ve zihin incelemelerinde yeni ufuklar* (F. B. Aydar, Çev.). Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Coppin, B. (2004). *Artificial intelligence illuminated*. Jones and Bartlett Publishers.
- Çokövün, A. (2023). Çeviri tarihi ışığında çeviribilim. *Disiplinlerarası Dil ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 12-22.
- DeepSeek AI. (2025). *DeepSeek* [Büyük dil modeli]. <https://www.deepseek.com>
- Demir, Ç. (2021). Yapay zekâ teknolojileri aracılığıyla yetenek edinimi, yeteneği geliştirme ve elde tutma. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS Journal)*, 9(117), 519-531. <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.51053>
- Durnagöl, F., & Altan, Z. (2024). Türkçe dilbilgisi kurallarının sözdizimsel analiz çerçevesinde incelenmesi. *Veri Bilimi*, 7(1), 1-15.
- Erdem, E. (2024). Yapay zeka uygulamalarının sosyal bilim alanında yapılan çalışmalarda uygulanabilirliği: ChatGBT, Bing VE YouChat örneği. *İletişim Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 218-234. <https://doi.org/10.5281/zenodo.13254214>
- Gbadegeshin, S. A., Al Natsheh, A., Ghafel, K., Tikkanen, J., Gray, A., Rimpiläinen, Kuoppala, A., Kalermo-Poranen, J. ve Hirvonen, N. (2021). What is an artificial intelligence (AI): A aimple buzzword or a worthwhile inevitability?. In *ICERI2021 Proceedings* (pp. 468-479). IATED.
- Google AI. (2025). *Gemini* [Büyük dil modeli]. Erişim adresi: <https://gemini.google.com>
- Gökdayı, H. (2015). *Türkçede kalıp sözler*. Kriter.
- Gürleyen, G., & Uras, A. (2023). Serbest çeviri ağında dönüştürüm süreci: aktör-ağ kuramı penceresinden bir bakış. *Dünya Dilleri, Edebiyatları ve Çeviri Çalışmaları Dergisi*, 4(2), 144-171. <https://doi.org/10.58306/wollt.1333011>
- Haenlein, M. ve Kaplan, A. (2019). A brief history of artificial intelligence: On the past, present, and future of artificial intelligence. *California Management Review*, 61(4), 5-14. <https://doi.org/10.1177/0008125619864925>
- Halenko, N. (2020). *Teaching pragmatics and instructed second language learning: Study abroad and technology-enhanced teaching*. Bloomsbury Publishing.
- Hyltenstam, K. (2016). *Advanced proficiency and exceptional ability in second languages*. De Gruyter.
- Jiang, Y., Li, X., Luo, H., Yin, S., ve Kaynak, O. (2022). Quo vadis artificial intelligence?. *Discover Artificial Intelligence*, 2(1), 4. <https://doi.org/10.1007/s44163-022-00022-8>
- Karakoç Keskin, E. (2023). Yapay zekâ sohbet robotu Chatgpt ve Türkiye internet gündeminde oluşturduğu temalar. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 7(2), 114-131. http://dx.doi.org/10.17932/IAU.EJNM.25480200.2023/ejnm_v7i2003
- Korkmaz, A. (2023). Dijital dilin yolculuğu: ChatGPT ve yapay zekanın doğal dil işleme dünyasındaki rolü. *Proceedings of the 2nd BİLSEL International World Science and Research Congress* içinde (ss. 348-358). İstanbul, Türkiye.
- Kumlu, D., & Okul, M. (2023). Yapay zekâ ile çeviri uygulamaları: Kültürel unsurların çevirisinde ChatGPT. *Contemporary translation studies: Bridging cultures, technologies and societies* içinde (ss. 24-45). Çizgi Kitapevi Publishing.
- Kuşçu, E. (2015). Çeviride yapay zekâ uygulamaları. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi (KKEFD)*, (30), 45-58.

- Latour, B. (1996). On actor-network theory: A few clarifications. *Soziale Welt*, 47(4), 369-381.
- Low, P. (2005). The pentathlon approach to singing songs. In Gorlée, D. (Ed.), *Song and significance: virtues and vices of vocal translation* (pp. 185-212). Rodopi.
- Maral, N., & Yücel, F. (2021). Çeviribilim ve çeviri olgusu açısından ideoloji. *Folklor/Edebiyat*, 27(108), 1093-1108. <https://doi.org/10.22559/folklor.1794>
- McDonald, S. V. (2022). Accuracy, readability, and acceptability in translation. *Applied Translation*, 14(2), Article 1238. <https://doi.org/10.51708/apprans.v14n2.1238>
- Moneus, A. M. ve Sahari, Y. (2024). Artificial intelligence and human translation: A contrastive study based on legal texts [Çeviren: M. C. Odacıoğlu]. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Uluslararası Filoloji ve Çeviribilim Dergisi*, 6(1), 147-171. <https://doi.org/10.55036/ufced.1477008>
- Newmark, P. (1988). *A Textbook of translation*. Prentice Hall International.
- Newmark, P. (2010). Translation and culture. In B. Lewandowska-Tomaszczyk & M. Thelen (Eds.), *Łódź studies in language* (pp. 171-182). Peter Lang GmbH.
- Nida, E. A., & Taber, C. R. (1969). *The theory and practice of translation*. Brill.
- OpenAI. (2025). *ChatGPT* [Büyük dil modeli]. Erişim adresi: <https://www.openai.com/chatgpt>
- Orta, N. (2024). Somut olmayan kültürel mirasın korunmasında yapay zekâ, veri bilimi ve makine öğrenmesinden yararlanma. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (38), 748-777. DOI: 10.29000/rumelide.1439731
- Önder, M. ve Saygılı, H. (2018). Yapay zekâ ve kamu yönetimine yansımaları. *Türk İdare Dergisi*, (487), 629-668.
- Patel, A. A. ve Arasanipalai, A. U. (2021). *Applied natural language processing in the enterprise*. O'Reilly Media.
- Perplexity AI. (2025). *Perplexity* [Büyük dil modeli]. <https://www.perplexity.ai>
- Pesen, A. (2024). Şarkı çevirisi ve ChatGPT. *Abant Çeviribilim Dergisi*, 2(1), 1-16.
- Sağlam, F. Z. (2021). *Amazon web servisi altyapısı ile makine öğrenmesi uygulamaları* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Kocaeli Üniversitesi.
- Seyitoğlu, Z. (2019). *Türkiye’de dijital halkla ilişkilerde değişen müşteri deneyimi: chatbot uygulamaları* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Sidtis, D. (2021). *Foundations of familiar language: Formulaic expressions, lexical bundles, and collocations at work and play*. Wiley.
- Şenyaman, G. (2023). Arapça yabancı dil öğretiminde yapay zekânın geleceği: ChatGPT örneği. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (33), 1057-1070. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1285940>
- Toury, G. (1995). *Descriptive translation studies – and beyond*. John Benjamins Publishing Company.
- Türk Dil Kurumu. (t.y.). *Güncel Türkçe sözlük*. <https://sozluk.gov.tr>
- Türkmen, F., & Polat, Y. (2024). Yansıma sözcüklerin çevirisinde insan ve yapay zekâ tercihlerine karşılaştırmalı bir bakış: asteriks örneği. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (41), 1294-1320. <https://zenodo.org/record/13338071>
- Uzuner, B. (2018). *Toprak*. Everest Yayınları.
- Venuti, L. (1995). *The translator’s invisibility: A history of translation*. Routledge.
- Venuti, L. (2001). Strategies of translation. In M. Baker (Ed.), *Routledge encyclopedia of translation studies* (pp. 240–244). Routledge.
- Wierzbicka, A. (2009). *Cross-cultural pragmatics: The semantics of human interaction*. De Gruyter.
- xAI. (2024). *Grok* [Büyük dil modeli]. <https://x.ai>
- Yavuz, C. (2020). *Chat-bot kullanarak kural tabanlı basitlik tanısı tahmini* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Karedeniz Teknik Üniversitesi.

Yıkar, G. (2023). Farsça dil eğitiminde yapay zekâ (AI) destekli çeviri ve metin üretme üzerine bir değerlendirme. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (36), 1204-1221.
<https://doi.org/10.29000/rumelide.1369151>

EXTENDED SUMMARY

This study investigates the translation proficiency of prominent Large Language Models (LLMs) in handling culturally embedded Turkish formulaic expressions when rendering them into English. With the increasing deployment of LLMs such as *ChatGPT-4o*, *Gemini 2.5 Flash A*, and *Claude 3.7 Sonnet* in natural language tasks including translation, there arises a need to assess their performance beyond surface-level lexical correspondences, especially in cases involving idiomatic, culture-bound language where sociolinguistic, pragmatic, and symbolic layers are deeply intertwined.

Formulaic expressions in Turkish such as “*iyi saatte olsunlar*” (an indirect reference to spirits, used to avoid mentioning them directly), “*elemtere fiş kem gözlere şiş*” (a nonsense rhyme with protective folkloric connotations), “*el öpenlerin çok olsun*” (a culturally specific blessing wishing for descendants and respect), and “*ayıptır söylemesi*” (an ironic polite phrase preceding self-praise) were selected based on their high degree of cultural specificity and semantic opacity. Drawing from Gökdayı’s (2015) classification of Turkish formulaic expressions, two expressions representing beliefs and two representing cultural nuances were analyzed.

The selected expressions were placed into short Turkish passages (3 to 8 sentences long), extracted from the Turkish National Corpus, to preserve authentic usage contexts. These passages were translated by the three aforementioned LLMs under identical conditions and on the same date (July 12, 2025), ensuring temporal consistency and reproducibility. All models were prompted using the same instructional input to maximize fairness in comparison.

To evaluate translation performance, the study employed a set of translation criteria widely used in translation studies: *fidelity* (faithfulness to the source meaning and intent), *readability* (linguistic clarity and fluency in the target language), *acceptability* (cultural and grammatical conformity with the target audience), *loss of meaning* (degree of meaning erosion), *localization* (contextual and cultural adaptation), and *equivalence* (semantic and pragmatic correspondence). Each model’s output was then assessed in light of these parameters.

The findings demonstrate that while LLMs generally succeed in conveying the literal or surface meanings of culturally embedded expressions, they often fall short in reproducing the cultural depth, irony, ritualistic sound patterns, and sociopragmatic subtleties these expressions entail. *ChatGPT-4o* consistently outperformed *Gemini 2.5 Flash A* and *Claude 3.7 Sonnet* in maintaining semantic and contextual equivalence, as well as generating more natural and culturally nuanced translations. Gemini tended toward literal translations, preserving certain cultural references but often at the expense of naturalness and coherence in English. Claude’s outputs showed a preference for emotional tone but occasionally introduced religious connotations or failed to resolve ambiguity, thereby compromising semantic fidelity.

For instance, ChatGPT’s translation of “*iyi saatte olsunlar*” as “the ones you’re not supposed to name” cleverly captured the euphemistic and taboo-avoiding nature of the original. Gemini’s more literal rendering, “those of the good hour,” preserved the lexical components but obscured the cultural implications. Claude’s “God willing at a good hour” introduced a religious framing not present in the source expression, thus misaligning with its secular folkloric roots.

Similarly, the expression “*elemtere fiş kem gözlere şiş*”, which embodies sound play and ritualistic incantation, challenged all models. ChatGPT opted for a culturally adaptive rendering such as “may the sharp eye be pierced,” preserving function over form. Gemini and Claude attempted literal or partially interpretive translations, with Claude in particular failing to contextualize the phrase within Turkish folkloric tradition.

Regarding “*el öpenlerin çok olsun*”, ChatGPT once again succeeded in conveying both the wishful tone and cultural function of the expression, while Gemini’s use of “hand-kissers” was overly literal and awkward. Claude provided a passable rendering but lacked the social nuance embedded in the phrase’s hierarchical connotation.

Finally, “*ayıptır söylemesi*”, a culturally rich phrase marked by feigned modesty or ironic understatement, was best rendered by ChatGPT through approximations like “pardon my saying” or “it’s embarrassing to say,” preserving its discourse function. Gemini’s “pardon my boasting” was blunt and failed to communicate the expression’s layered pragmatics. Claude, too, missed the mark by producing overly general or flat translations.

These comparative results underscore that even the most advanced LLMs, while proficient in surface lexical-semantic translation, still require significant improvements when dealing with linguistic units that are deeply

rooted in cultural and social knowledge. The inability to adequately process implicature, irony, ritualistic language, and sociocultural norms limits the models' overall effectiveness in cross-cultural translation contexts. The study recommends the development of culturally fine-tuned translation frameworks. Specifically, LLMs could be improved through exposure to domain-specific corpora related to folklore, pragmatics, and local cultural references. Moreover, incorporating contextual explanatory tools (e.g., dynamic footnotes or user-interactive prompts) could mitigate meaning loss. Functionally layered strategies and multimodal inputs (such as visual or audio cues) may also enhance comprehension of pragmatic and culturally marked expressions.

In future studies, it is advisable to collaborate with native-speaking linguists or cultural experts to minimize pragmatic inaccuracies and enrich the training data with more representative sociolinguistic material. Also, the integration of interactive translation environments that allow user-guided refinements could bridge the gap between machine and human cultural intuitions.

In conclusion, the present research demonstrates that although LLMs have made substantial strides in linguistic translation tasks, their capacity to render culturally complex expressions remains uneven. Among the models tested, ChatGPT-4o displayed a more refined balance between fidelity, readability, and contextuality. Nevertheless, comprehensive, culturally sensitive translation of formulaic expressions continues to necessitate hybrid approaches involving both artificial and human intelligence. This study lays the groundwork for broader inquiries into AI translation ethics, cross-cultural fidelity, and the epistemological boundaries of machine understanding.